

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΜΟΣΧΟΥ

Λέκτορας Γενικής Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Τμήματος Θεολογίας

ΤΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΛΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ:
ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΣΧΕΣΗ
ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ

Ἀνάτυπον
ἐκ τῆς ΕΕΘΣΠΑ
Τόμος ΜΒ' (2007)

ΑΘΗΝΑΙ 2007

ΤΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΔΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ:
ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΣΧΕΣΗ
ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΜΟΣΧΟΥ

Λέκτορας Γενικής Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Τμήματος Θεολογίας

Ἡ διερεύνηση θεσμῶν καὶ λειτουργιῶν στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχει μόνον χρηστικὸ ἢ πρακτικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ θεωρούμενη σὲ ἱστορικὴ προοπτικὴ ἀποκαλύπτει ἐνδιαφέρουσες πτυχές τῆς ἴδιας τῆς δομῆς καὶ τελικά τῆς σωτηριολογικῆς σημασίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ὅπως αὐτὸ δρᾷ μέσα στὴν ἱστορία. Τέτοιες πτυχές ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἀποκάλυψε π.χ. ἡ ἐξέλιξη τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἐπισκόπου, ἢ τῶν συνοδικῶν δομῶν παλαιότερα. Στὴν ἴδια κατεύθυνση θὰ ἀξίζε νὰ διερευνηθοῦν καὶ ἄλλοι, ἴσως μικρότερης προβολῆς, ἐκκλησιαστικοὶ θεσμοί, ὅπως τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου, ὄχι γιὰ νὰ ὑπάρξει μιὰ ἀκόμη τυπολογικὴ κανονολογικὴ ταξινόμηση τῶν ἀρμοδιοτήτων καὶ τῶν λειτουργιῶν του, ἀνάμεσα στὶς ἄλλες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ ὁ πιθανῶς καίριος ἐκκλησιολογικὸς του ρόλος, ὡς ἀπάντηση σὲ ἱστορικὲς προκλήσεις ποὺ ἐπέβαλαν τὴν εἰσαγωγή καὶ τὴν ἐξέλιξή του, καὶ πὼς συγκεκριμένα, γιὰ νὰ διερευνηθεῖ ἡ σχέση του μὲ τὸ ἐπισκοπικὸ λειτουργήμα. Ἡ εὐκαιρία ποὺ δίνει ὁ παρὼν τόμος εἶναι εὐτυχής, διότι ἀφιερώνεται, μεταξύ ἄλλων, καὶ στὸν σεβαστὸ μας διδάσκαλο ὁμότιμο Καθηγητὴ κ. Παναγιώτη Μπούμη, ποὺ ὑπῆρξε σκαπανέας στὴ μελέτη τέτοιων θεσμῶν ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου¹.

1. Π. Μπούμη, *Οἱ ἐξωκατάκοιλοι ἢ ἐξωκατάκλητοι ἄρχοντες. Προέλευσις καὶ νομοκανονικὴ σημασία τῆς διφυοῦς προσωνομίας*, Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήναι 1969, σ. 76-78, 106-111.

1. Όριοθέτηση του προβλήματος.

Για τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου ἔχουν γραφεῖ ἀρκετὰ καὶ σημαντικὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἀρμοδιότητες καὶ τὶς ὑποχρεώσεις του², ἐνῶ ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀφθονία καὶ πλοῦτος πηγῶν, ὅσον ἀφορᾷ προσωπογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ διάφορα πρόσωπα ποὺ κατὰ καιροὺς ἀσκήσαν τὸ διακόνημα αὐτό³. Συνοπτικὰ, μποροῦμε νὰ ἐπαναλάβουμε ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου εἰσάγεται δεσμευτικὰ καὶ γιὰ ὅλη τὴ χριστιανικὴ Ἐκκλησία στὸν 26ο Κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451), ὑπάρχουν ὅμως ἀρκετὲς ἐνδείξεις ὅτι κατὰ τόπους πρέπει νὰ εἶχε εἰσαχθεῖ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰώνα⁴. Καθὼς μᾶς καθοδηγεῖ καὶ ἡ ἴδια ἡ λέξη⁵, ὁ Οἰκονόμος ἦταν πρακτικὰ ὁ ὑπεύθυνος (ἢ σὲ μεγάλες Ἐκκλησίες περισσότεροι ἀπὸ ἕνα ὑπεύθυνοι) γιὰ τὶς οἰκονομικὲς

2. Βλ. ἀρχικὰ Dugange, λ. «Οἰκονόμος», *Glossarium Mediae et infimae graecitatis*, Lugdunum 1688, σ. 1032-1033. Θεμελιώδης εἶναι ἡ μικρὴ μονογραφία τοῦ Κ. Ράλλη, «Περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος τοῦ Οἰκονόμου», *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 7 (1932), 4-10 (στὸ ἐξῆς Ράλλη, Οἰκονόμος). Βλ. ἐπίσης Darrouzès, *Recherches sur les Ὀφφίκια de l'Église byzantine*, Paris 1970, σ. 16-17, 35-39, 303-309 (στὸ ἐξῆς Darrouzès, Ὀφφίκια), Β. Α. Λεονταρίτου, *Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὑπηρεσίες στὴν πρώιμη καὶ μέση Βυζαντινὴ περίοδο*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1996, σ. 352-435 (στὸ ἐξῆς Λεονταρίτου, Ἀξιώματα). Ἐπικουρικὰ Fr. Dölger, λ. «Ökonom», *LThK* 7 (1962), σ. 1126-1127, Η.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1953, σ. 72, 99-106, 111 κ.έ., Σπ. Μακρῆ, λ. «Οἰκονόμος», *ΘΗΕ* 9 (1966), στ. 680-681 καὶ Ἐλευθερία Παπαγιάννη, *Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ ἔγγαμου κλήρου στὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1986, ἰδιαίτ. σ. 23-26 κ.ά. (στὸ ἐξῆς Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*).

3. Ἔχουν συγκεντρωθεῖ πάνω ἀπὸ 260 ὀνόματα στὸ Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 418-435.

4. Πιθανόν, ἀναφέρονται χωρὶς αὐτὸν τὸν τίτλο στὴν ἐν Γάγγρα Σύνοδο (340, Κανόνες 7 καὶ 8). Βλ. Ράλλη, Οἰκονόμος, σ. 4, καὶ Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 353-354. Γιὰ τὸν αἰγυπτιακὸ χῶρο ἔχουν συγκεντρωθεῖ πληροφορίες ἀπὸ τὴν E. Wipszycka, *Les Ressources et les activités économiques des églises en Egypte du IV au VIII siècle*, [Papyrologica Bruxellensia, no. 10], Brussels 1972, σ. 135-138. Στὴν ἐργασία αὐτὴ (στὸ ἐξῆς Wipszycka, *Ressources*) θὰ ἐπανέλθουμε.

5. Ἡ ὁποία στὴν κοινὴ ἑλληνιστικὴ συγκεντρώνει ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς σημασίες λατινικῶν ὄρων ὅπως dispensator, vilicus ἢ aedilis. Γιὰ τὸ τελευταῖο (ποὺ ἦταν ἕνα δημοτικὸ ἀξίωμα παρακολούθησης τῆς ἐκτέλεσης δημοσίων ἔργων καὶ διεξαγωγῆς θεαμάτων σὲ μιὰ πόλη μὲ ἀστυνομικὲς καὶ οἰκονομικοδιαχειριστικὲς ἀρμοδιότητες) θὰ ἐπανέλθουμε. Βιβλιογραφία σχετικὴ καὶ πραγμάτευση τοῦ δημοτικοῦ «οἰκονόμου» στὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ βλ. Ph. A. Harland, «Connections with Elites in the World of the Early Christians», στὸ A. J. Blasi, J. Duhaime P.-A. Turcotte (ἐπιμ.), *Handbook of Early Christianity: Social Science Approaches*, Walnut Creek, CA 2002, σ. 385-408.

ὑποθέσεις (ἔσοδα μὲ τὰ σχετικὰ παραστατικά τους, ὑπεύθυνη διανομὴ γιὰ λειτουργικὲς δαπάνες καὶ φιλανθρωπία καὶ διαφύλαξη τῆς περιουσίας) εἴτε τῆς ἐπισκοπῆς, εἴτε τῆς ἐνορίας, εἴτε τῆς μονῆς, ἀποδίδοντας λόγο στὸν ἐπίσκοπο ἢ τὸν ἡγούμενο⁶. Γιὰ ὅλα τὰ εἶδη Οἰκονόμων (ἐνοριακῶν καὶ ιδιωτικῶν ναῶν, ἐπισκοπῶν, μονῶν) ἔχουμε καὶ πλῆθος ιδιωτικῶν καὶ ἀγιολογικῶν πηγῶν καθὼς καὶ ἐπιγραφῶν, ἐνῶ ἀπασχολοῦν ἐνίοτε καὶ τὴν πολιτικὴ ἀκὴ νομοθεσία. Στὰ παραπάνω καθήκοντα προστέθηκαν δικαστικά, πειθαρχικὰ (παρακολούθηση διαγωγῆς κληρικῶν) καὶ διοικητικά (διορισμοὶ κατώτερων διοικητικῶν ὑπαλλήλων κυρίως στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως)⁷. Ἕνα μεγάλο μέρος τῆς σχετικῆς συζητήσεως μεταξὺ κανονολόγων στὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀφιερώνεται στὸ ἐρώτημα, ἂν ἔπρεπε νὰ προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴν τάξη τῶν πρεσβυτέρων ἢ τοῦλάχιστον διακόνων (ἢ τυπικὴ περίπτωση) ἢ μπορούσαν νὰ εἶναι καὶ λαϊκοί, ὅπως φαίνεται σὲ κάποιες μαρτυρίες⁸. Ἀντίθετα, σχεδὸν ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ὁ οἰκεῖος ἐπίσκοπος, ἢ ἡγούμενος, διορίζαν («προέβαλλαν») τὸν Οἰκονόμο τους (ποὺ λειτουργοῦσε ὡς βοηθὸς τους). Τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης στὸ Πατριαρχεῖο μὲ τὸ διορισμὸ τοῦ Οἰκονόμου μὲ ἐξαίρεση τὴν περίοδο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 8ου ἕως τὸν 11ο αἰώνα⁹.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ ὀδήγησε στὴ γένεση τῆς παρούσας ἐργασίας δὲν ἀφορᾷ (ὅπως προείπαμε) τὸ πῶς θὰ συνοψίσουμε τίς ὀψεις αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ, οὔτε τὴ χρηστικὴ διάσταση τῆς δημιουργίας του, ποὺ προφανῶς συνάπτεται μὲ βασικὲς πρακτικὲς ἀνάγκες, ὅπως ἡ οἰκονομικὴ διαχείριση ἐνὸς ἀπαιτητικοῦ ὀργανισμοῦ μὲ συνεχῶς διευρυνόμενο κύκλο οἰκονομικῶν ἐργασιῶν ἀπὸ ἐξει-

6. Γιὰ τὸν Οἰκονόμο τῶν μονῶν, πλὴν τῶν παραπάνω βλ. καὶ I. M. Κονιδάρη, *Τὸ δίκαιον τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος*, Ἀθήναι 1979, σ. 149-153, μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία (στὸ ἐξῆς Κονιδάρη, *Τὸ δίκαιον*).

7. Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 381-387.

8. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ Βαλσαμῶνος στὸν 26ο Κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ στὸν 11ο τῆς Ζ', Γ. Α. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, Ἀθήναι 1852-1859, τ. Β', σ. 278, καὶ 591-592 ἀντίστοιχα (στὸ ἐξῆς Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*), τὰ ὁποῖα υἱοθετεῖ ὁ Ράλλης (Οἰκονόμος, σ. 6). Βλ. ἐπίσης τὸ σχετικὸ προβληματισμὸ στὸ Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 363-369.

9. Μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατριαρχικοῦ Οἰκονόμου (ποὺ ἀποτελοῦσε ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐξωκατάκλητους ἄρχοντες) ἀσχολήθηκαν πλὴν τοῦ παραπεμφθέντος Π. Μπούμη, *Ἐξωκατάκλητοι, καὶ ὅλα τὰ ἐγχειρίδια ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, ὅπως Γενναδίου Ἡλιουπόλεως, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, τ. Α', Ἀθήναι 1953 (ἀνατ. Θεσσαλονίκη 1986), σ. 384, 386-388. Βλ. Ἰω. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Β', Ἀθήναι 2002, σ. 193.

δικευμένα στελέχη. Έπομένως, χρηστικές εξηγήσεις, όπως ότι «ή αύξηση της εκκλησιαστικής περιουσίας... επέβαλε τη δημιουργία ειδικών οργάνων για τη διοίκηση και διαχείρισή της»¹⁰, θεωρούνται εδώ αυτονόητες και δέν μᾶς ἀπασχολοῦν. Τὸ ἐρώτημα ἀπευθύνεται εἰδικὰ στὸν Οἰκονόμο τῆς ἐπισκοπῆς (καὶ μόνον ἐξ ἀνταντακλάσεως καὶ κατ' ἀναλογίαν στὸ ἀξίωμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ οἰκονόμου γενικᾶ) καὶ ἀφορᾷ τὴ διάσταση τῆς γενεσεῶς του σὲ σχέση μὲ τις ἱεραρχημένες δομές στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς τοπικῆς ἢ οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, πού ἔχει γιὰ κέντρο καὶ κορυφή τῆς τὸν ἐπίσκοπο, μὲ ὄλο τὸ συμβολικὸ θεολογικὸ καὶ πρακτικὸ φορτίο πού φέρει αὐτὸ τὸ ἐπισκοποκεντρικὸ πλαίσιο. Σύμφωνα μὲ τὴν (διερευνημένη πλέον ἀρκούντως) ἀρχαία ἐκκλησιολογία ὁ ἐπίσκοπος εἶναι τὸ κέντρο καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς ὁρατῆς ἐκφρασης τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως¹¹. Αὐτὸ φαίνεται νὰ ἐμπεριέχει καὶ τὰ οἰκονομικά, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ἡδὴ οἱ Ἀποστολικοὶ Κανόνες (39ος, 41ος) καὶ τονίζει καὶ ὁ 32ος Κανόνας τῶν ἀραβικῶν ἀποστολικῶν Κανόνων¹². Τὴν ἔκταση αὐτῆς τῆς ἐξουσίας ἐπιδιώκει νὰ τονίσει ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας (412-444) σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἀντιοχείας Δόμνο¹³, ὅταν ὑπερασπίζεται τὸν ἐπίσκοπο τοῦ κλίματος Ἀντιοχείας Ἀθανάσιο, ἀπὸ τοὺς ἐξεγεργμένους πρεσβυτέρους του, πού κατάργησαν τοὺς Οἰκονόμους πού εἶχε ἐκεῖνος τοποθετήσει καὶ ἐξέλεξαν αὐθαίρετα δικούς τους¹⁴. Πράγματι, ὅπως, σωστὰ διαπιστώνει ὁ Κρόντς, ἡ διοικητικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου προκύπτει ἀβίαστα καὶ ἀπὸ τὴν πνευματικὴν σχέση ὄχι μόνον τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν (πού ἀναδύονται ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα καὶ ἀποκοτῶν νομικὴ δυνατότητα διαχείρισης δικῆς τους περιουσίας κατὰ τὸν 5ο) ἀλλὰ καὶ κάθε ἐξαρτηματικοῦ ἰδρύματος μὲ τὸν ἐπίσκοπο, διότι σὲ ἀντί-

10. Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 352. Βλ. καὶ Γ. Κρόντς, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τοὺς ὀκτῶ πρώτους αἰῶνας*, Ἀθήναι 1935, σ. 122 (στὸ ἐξῆς Κρόντς, *Περιουσία*).

11. Κλασικὴ διερεύνηση στὸ Ἴω. Ζηζιούλα, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῷ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, ἐν Ἀθήναις 1990².

12. Πρβλ. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Β' σ. 54, καὶ γιὰ τὸν 32ο (41ο) ἐκ τῶν ἀραβικῶν Κανόνων βλ. ἐκδ. J. Périer - A. Périer, στὸ R. Graffin - F. Nau, (ἐπιμ.), *Patrologia Orientalis*, τ. 8, 4, Paris 1912, σ. 678. Πρβλ. καὶ Wipszycka, *Ressources*, σ. 132.

13. «Συναλγεῖν ἡμᾶς ἀδελφοῖς ἀναγκαῖον καὶ οἵτινες τῶν συλλειτουργῶν πεπονηθέναι τι διῆσχυρίζονται, καὶ τοῦτο παρὰ κληρικῶν ἰδίων, οὓς ἦν ἀναγκαῖον ὑπέχειν ἅτε πατρί, τὸν αὐχένα, καὶ ὑποτάσσεσθαι κατὰ τὸ δοκοῦν τῷ Θεῷ, καὶ τοῖς τῆς Ἐκκλησίας κανόσι διηγορευμένον», Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἐπιστολὴ 78, PG 77, 360 B.

14. «Βούλονται γὰρ τοὺς μὲν οἰκονόμους τῆς Ἐκκλησίας, ἦτοι τοὺς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων χειριστὰς ἐκβαλεῖν, στήσαι δὲ αὐτοὶ τοὺς κατὰ γνώμην ἰδίαν...», ὁ.π., 360 B-C.

θετὴ περίπτωση μποροῦσαν νὰ μεταπέσουν στὴν κατηγορία τῶν σχισματικῶν καὶ (εἰδικὰ μετὰ τὸν 5ο αἰῶνα) νὰ χάσουν νομικὰ ἀκόμη καὶ τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας¹⁵!

Ἄν, ὅμως, ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ ἐπισκόπου εἶναι ἀδιαμφισβήτητη, τότε, πῶς ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ὑποχρεώνει τοὺς ἐπίσκοπους νὰ ἔχουν βοηθό;¹⁶ Ἡ σχετικὴ διάταξη μάλιστα, πού ἐπαναλαμβάνεται λίγους αἰῶνες ἀργότερα στὸν 11ο Κανόνα τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787), σὲ περίπτωση ἀμέλειας τοῦ ἐπισκόπου νὰ τοποθετήσῃ Οἰκονόμο στὴν ἐπισκοπὴ του, ὁρίζει ὑπεύθυνο γι' αὐτὸ τὸν οἰκεῖο Μητροπολίτη, καὶ ἀντίστοιχα σὲ περίπτωση ἀμέλειας αὐτοῦ γιὰ τὴ δική του Μητρόπολη, τὸν Πατριάρχη¹⁷. Ὅμως, βοηθὸς δὲν σημαίνει ὅτι ὑπόκειται στὴ διακριτικὴ εὐχέρεια τοῦ ἔχοντος ἐξουσία προϋποκειμένου του νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ ἢ ὄχι; Ἀκόμη καὶ σὲ περίπτωση οἰκονομικῶν ἀτασθαλιῶν τοῦ ἐπισκόπου, πού, ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ φαινόμενα ἀνθρώπινης πτώσεως, ταλαιπωροῦσαν πάντα τὴν Ἐκκλησία καὶ πιθανολογεῖται τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸν Γ. Κρόντς, ὡς ὁ λόγος ὑποχρεωτικῆς εἰσαγωγῆς¹⁸, εἶναι ὀρθὸ νὰ ὑποχρεώνεται ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς τοπικῆς ἐκκλησιαστικῆς δομῆς, ὁ ἐπίσκοπος, σὲ ἓναν θεσμικὸ ἔλεγχο ἐξουσίας πού, ὡς θεσμικός, θὰ εἶχε μόνιμα χαρακτηριστικά, ἀντὶ οἱ σύνοδοι νὰ ἐπιχειρήσουν μὲ τὴν πειθῶ ἢ μὲ πειθαρχικὰ μέτρα νὰ ἀντιμετωπίσουν μεμονωμένα προβλήματα καὶ κατὰ περίπτωσιν;

Ἡ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα αὐτὸ πού πρέπει νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν κατα-

15. Κρόντς, *Περὶουσία*, σ. 53.

16. Ὑπενθυμίζουμε τὸ κείμενο τοῦ Κανόνα πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ: «Ἐπειδὴ ἐν τισὶν ἐκκλησίαις, ὡς περιηγήθημεν, διχα οἰκονόμων οἱ ἐπίσκοποι τὰ ἐκκλησιαστικὰ χειρίζουσι πράγματα, ἔδοξε πᾶσαν ἐκκλησίαν ἐπίσκοπον ἔχουσαν, καὶ οἰκονόμον ἔχειν ἐκ τοῦ ἰδίου κλήρου, οἰκονομοῦντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κατὰ γνώμην τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου· ὥστε μὴ ἀμάρτυρον εἶναι τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐκ τούτου σκορπίζεσθαι τὰ αὐτῆς πράγματα, καὶ λοιδορίαν τῇ ἱερωσύνῃ προστρίβεσθαι· εἰ δὲ μὴ τοῦτο ποιήσῃ, ὑποκεῖσθαι αὐτὸν τοῖς θεοῖς κανόνισιν», Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Β', σ. 276-277.

17. «Ὑπόχρεοι ὄντες πάντες τοὺς θεῖους κανόνας φυλάττειν, καὶ τὸν λέγοντα, οἰκονόμος εἶναι ἐν ἐκάστῃ ἐκκλησίᾳ, παντὶ τρόπῳ ἀπαράτρωτον διατηρεῖν ὀφειλομεν. Καὶ εἰ μὲν ἕκαστος μητροπολίτης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ καθιστᾷ οἰκονόμον, καλῶς ἂν ἔχοι· εἰ δὲ μὴ γε ἐξ αὐθεντίας ἰδίας, τῷ Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκόπῳ ἀδεία ἐστὶ προχειρίζεσθαι οἰκονόμον ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ. Ὡσαύτως καὶ τοῖς μητροπολίταις, εἰ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἐπίσκοποι οὐ προαιροῦνται οἰκονόμους ἐγκαταστήσαι ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἐκκλησίαις· τὸ αὐτὸ δὲ φυλάττεσθαι καὶ ἐπὶ τῶν μοναστηρίων», Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Β', σ. 590.

18. Πιθανὸν ἐξαιτίας τῶν Διοσκόρου Ἀλεξανδρείας καὶ Ἰβᾶ Ἐδέσσης πού κατηγορήθηκαν γιὰ καταχρήσεις, βλ. Κρόντς, *Περὶουσία*, σ. 123.

νόηση του ιστορικού αλλά και θεολογικού πλαισίου των ιερών κανόνων και τον τρόπο ένταξής τους στο πνεύμα της γενικότερης εκκλησιαστικής παραδόσεως, κριτήρια που είναι απαραίτητα για να ερμηνευθούν¹⁹, θά μπορούσε να ανανεώσει τη συζήτηση για τη γένεση και εξέλιξη των εκκλησιαστικών δομών και το εύρος της επισκοπικής εξουσίας, αλλά και να συμβάλει και στη λύση ελασσόνων προβλημάτων, όπως το γιατί έπρεπε να είναι πρεσβύτεροι οι Οικονόμοι. Στην παρούσα εργασία επιχειρείται ο φωτισμός των γνωστών σχετικών δεδομένων για τον Οικονόμο, ακριβώς από αυτή την όπτική γωνία.

2. Η ύποχρεωτική εισαγωγή του Οικονόμου.

Κατ' αρχάς είναι φανερό από τον 26ο Κανόνα της Δ' Οικουμενικής Συνόδου ότι η ύπαρξη Οικονόμων είναι μια πρακτική που προϋπήρχε σχεδόν αυτονόητα στις περισσότερες τοπικές Έκκλησίες, αλλά όχι σε όλες. Αυτό επιβεβαιώνεται και από μαρτυρίες τόσο για την Έκκλησία Κωνσταντινουπόλεως 20 χρόνια ενωρίτερα, όταν η Γ' Οικουμενική Σύνοδος το 431 καθαιρώντας το Νεστόριο όρισε τα οικονομικά της αρχιεπισκοπής Κων/λεως να τα διαχειρισθούν Οικονόμοι²⁰, όσο και για τον αιγυπτιακό χώρο, όπου γίνεται μνεία Οικονόμου (όνόματι Διονύσιος) στην επισκοπή Τεντύρων (Nitendori) στην Άνω Αίγυπτο στον Πρώτο Βίο Παχωμίου, ο οποίος μάλιστα τιτλοφορείται «Όμολογητής» (άρα ζούσε πιθανόν ήδη την εποχή των διωγμών)²¹. Ο Βίος συνεγράφη λίγα χρόνια μετά το θάνατο του Παχωμίου (346) και πιθανόν (σε μια πρώτη μορφή) πριν το θάνατο του μαθητή του Θεόδωρου (368)²² και ο λιτός τρόπος αναφοράς δείχνει ότι οι αναγνώστες ήταν ήδη εξοικειωμένοι με τον όρο. Στη συνέχεια, το όλο έπεισόδιο με τον πατριάρχη Θεόφιλο και τους Μακρούς Άδελφούς, τους οποίους κατηγορήσε για Όριγενισμό μετά το 399, πυροδοτήθηκε από το γεγονός ότι ο Άμμώνιος και ο Εύθύμιος απέφυγαν το

19. Πρβλ. τα κριτήρια έρμηνείας των Ίερών Κανόνων στο Βλ. Ίω. Φειδά, *Ίεροί Κανόνες και καταστατική νομοθεσία της Έκκλησίας της Ελλάδος*, Αθήναι 1997, σ. 70-76.

20. Ράλλη, Οικονόμος, σ. 4.

21. «Ήν δέ τις όμολογητής και μετά τους μάρτυρας, Διονύσιος όνομα, άνήρ εύλαβής, οίκονόμος μέν της έκκλησίας Τεντύρων...», Παχωμίου, Βίος Πρώτος 40, έκδ. Fr. Halkin, *S. Pachomii Vitae graecae*, [Subsidia hagiographica 19], Brüssels 1932, σ. 24. Βλ. Wipszycka, *Ressources*, σ. 136.

22. Για τα κριτικά προβλήματα (μαζί με το ζήτημα χρονολόγησης) των Βίων Παχωμίου βλ. A. Veilleux, *La Liturgie dans le cénobitisme pachômien au quatrième siècle*, Rome 1968, και τις παρατηρήσεις του Ph. Rousseau, *Pachomius, the making of a community in fourth century*, Berkeley 1985.

ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Ἀλεξανδρείας²³. Παρὰ τὴ διακινδύνευση νὰ ἔχουμε χρῆση ἀναχρονισμῶν εἶναι φανερὸ ὅτι σὲ μεγάλα μέρη τῆς χριστιανικῆς Οἰκουμένης ἡ πρακτικὴ τῆς ὑπαρξῆς Οἰκονόμου πλᾶι στὸν ἐπίσκοπο ἦταν ἤδη καθιερωμένη καὶ δὲν ξένιζε κανέναν.

Ἡ προσπάθεια τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου νὰ ἐπιφέρει λειτουργικὲς καὶ σύγχρονες ὀργανωτικὲς λύσεις σὲ προβλήματα προερχόμενα ἀπὸ διάφορες ἐκκλησιαστικὲς πρακτικὲς καὶ ἔθιμα ὀδηγεῖ στὸ ἐνδιαφέρον ἀποτέλεσμα νὰ γενικεύει τὸν Κανόνα καθιστώντας τὴ μέχρι τότε χαλαρὴ καὶ ὄχι ἀκόμη ὀλοκληρωτικὰ ἐπικρατοῦσα πρακτικὴ γενικὴ, ὥστε ὅλες οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίαι ποὺ ἔχουν ἐπίσκοπο νὰ ἔχουν καὶ Οἰκονόμο, ποὺ θὰ ἐργάζεται ὑπακούοντας καὶ ἀναφερόμενος στὸν πρῶτο, ὅπως πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ τὸ «κατὰ γνώμην τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου». Πράγματι, ὁ Οἰκονόμος ἦταν ὑπεύθυνος καὶ λογοδοτοῦσε στὸν ἐπίσκοπο γιὰ τὴ διαχείρισή του σὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα, ὅπως φαίνεται τόσο στὴν πολιτικὴ νομοθεσία (Νεαρὰ τοῦ 528), ὅσο καὶ σὲ ἀγιολογικὲς πηγές²⁴. Ἡ ὑποχρέωση λογοδοσίας τοῦ Οἰκονόμου ἔχει τονισθεῖ γενικὰ²⁵ καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως τὸν ὑποτάσσει στὸν ἐπίσκοπο. Ὅμως, ἐνῶ ἡ λογοδοσία ἀποτελεῖ αὐτονόητη ὑποχρέωση ὄλων τῶν «διοικητῶν» στὴν πολιτικὴ (βασικὰ ἰουστινιάνεια) νομοθεσία²⁶, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ λεπτομερὴς περιγραφή τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῶν προδιαγραφῶν τοῦ θεσμοῦ τοῦ Οἰκονόμου καὶ ἡ ἐγγύηση μὲ τὴν προσωπικὴ του παρουσία τονίζουν ἀντὶ νὰ μειώνουν τὴ λειτουργικὴ ἀνεξαρτησία, ποὺ τὸν χαρακτηρίζει. Ἐπιπλέον, γιὰ τὸν Οἰκονόμο προβλέπεται ρητὰ ἡ δυνατότητα ἔφεσης στὸ μητροπολιτικὸ ἐπίπεδο²⁷.

Ἔτσι, τελικὰ, τὸ «κατὰ γνώμην» καὶ ἡ ὑποχρέωση λογοδοσίας δὲν φαίνεται νὰ ἀποκρύπτουν τὸ βασικὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου ὑφίσταται μὲ τὸν Κανόνα τῆς Χαλκηδόνος ἕναν περιορισμὸ. Θὰ δοῦμε ἐδῶ ὅτι ὁ Οἰκονόμος κατὰ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων του καθιστᾶ πράξη τὸν περιορισμὸ αὐτὸ μέσα ἀπὸ μιὰ ἐλεγκτικὴ δραστηριότητα ποὺ ἀσκεῖ, παρὰ τίς παρὰπάνω διατάξεις, σὲ μιὰ σχετικὴ λειτουργικὴ αὐτονομία. Ἡ ἐνδιάθετη τάση

23. Πρβλ. σχετικὲς ἀγιολογικὲς πηγές, ὅπως, Βίος Ἐπιφανίου, PG 41, 100 καὶ Βίος Χρυσοστόμου, PG 114, 1144.

24. Στὸ Βίο Ἀποφῶ ἐπισκόπου Ὁξυρρύγχου (τέλη 4ου αἰ.), βλ. Wipszycka, *Ressources*, σ. 138. Βλ. καὶ Ράλλη, *Οἰκονόμος*, σ. 7-8.

25. Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 385, μὲ βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ Κρόντς, *Περιουσία*, σ. 125.

26. Νεαρὰ 123, 23, ἐκδ. R. Schoell - G. Kroll, *Corpus Juris Civilis*, τ. 4, Berlin 1895, σ. 612, 7-9 = Ἐπαναγωγή (νῦν Εἰσαγωγή), 9, 19: ἐκδ. J.-P. Zepi, *Jus Graecoromanorum*, τ. 2, Aalen 1931 [Ἀνατ. 1962], σ. 256.

27. Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 386.

για αυτονομία έρμηνεύει και την περίφημη αιτιολόγηση του Κανόνα, από την οποία πρέπει να ξεκινήσουμε: «ώστε μη άμάρτυρον είναι την οικονομίαν της εκκλησίας». Η φράση αυτή εξειδικεύεται άμέσως μετά σε δύο κατευθύνσεις, όπου αναζητούνται λύσεις: α) 'Ανάγκη στήριξης της επισκοπής σε πιθανές εκ μέρους κακοπίστων προβαλλόμενες άστικές διεκδικήσεις των περιουσιακών της και προσβολές πράξεων του επισκόπου, με περισσότερους από έναν μάρτυρες (δηλ. όχι μόνο τον επίσκοπο), ώστε να μη «εκ τούτου σκορπίζεσθαι τὰ αὐτῆς πράγματα». Σε αντίθετη περίπτωση θά ήταν «άμάρτυρος», κατά τὸ αρχαίο λατινικό νομικό θέσφατο «unus testis, nullus testis». β) 'Ανάγκη διαφάνειας στη διαχείριση, για να προληφθεῖ ἡ ἠθικὴ βλάβη («λοιδορίαν τῇ ιερωσύνῃ προστρίβεσθαι») πού θά κατέστρεφε και την πνευματικὴ λειτουργία των ιερατικῶν διακονημάτων. Κατά ταῦτα, τί νόημα μπορεί να εἶχε να αποτελεῖ ὁ Οἰκονόμος ανεξάρτητο μάρτυρα, αν ήταν υφιστάμενος του επισκόπου, παρά μόνο ὅτι ἡ μαρτυρία του πρόσφερε και μιὰ διαφορετικὴ ανεξάρτητη γνώμη ὅσον ἀφορᾷ ἓνα ανεξάρτητο νομικό πρόσωπο, πού ήταν ἡ επισκοπή²⁸.

Εἰς ἐπίρρωσιν τῶν παραπάνω βλέπουμε ὅτι τὸ ζευγμα «ἐπίσκοπος-οἰκονόμος» θά παίξει ἐνεργὸ ρόλο σε πολλές ἔννομες πράξεις τοπικῶν Ἐκκλησιῶν ἀλλὰ και τῆς Ἐκκλησίας Κων/λεως. Στὴ Νεαρά 123 τοῦ Ἰουστινιανοῦ π.χ. (ἔτους 546) δίνεται τὸ δικαίωμα σε ἐνοριακές ἐκκλησίες ἢ κληρικούς να μισθώνουν και να ἐνεργοῦν ἐμφυτεύσεις και ἄλλες πράξεις «γνώμη μέντοι τοῦ ἐπισκόπου και τοῦ οἰκονόμου»²⁹, ἐνῶ για τὴν Ἐκκλησία Κων/λεως ἀπαγορεύεται ἡ χειροτονία υπεράριθμων κληρικῶν, διαφορετικά ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, πού θά τοὺς χειροτονήσει, και οἱ «θεοφιλέστατοι» Οἰκονόμοι, πού θά τοὺς μισθοδοτήσουν, θά ἐπιστρέφουν τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν περιουσία τους³⁰. Ἡ μνεία και τῶν δύο ἀξιωματικῶν δείχνει ἀκριβῶς ἓνα εἶδος συμπληρωματικότητας (τί θά συνέβαινε ἄραγε αν συναινοῦσε μόνο ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο;), πού συνηγορεῖ σε μιὰ λογικὴ αυτονομία. Σε περίπτωση ἐπιβολῆς τῆς ἀντικανονικῆς θέλησης τοῦ ἐπισκόπου, γιατί θά ἔπρεπε ὁ ὑποχρεωμένος να ὑπακούσει «βοηθός» του να ζημιωθεί ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του περιουσία; Μὲ αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία, οἱ συνεχεῖς και σαφεῖς πρόνοιες για τὴ λογοδοσία τοῦ Οἰκονόμου στὸν ἐπίσκοπο και τὶς εὐθύνες του ἀπέναντι σ' αὐτόν, ἀλλὰ και ἀπέναντι στὸ κράτος, στὴν πραγματικότητα τονίζουν και κατοχυρώνουν ἀντὶ να μειώνουν τὴν ἐξουσία τοῦ Οἰκονόμου.

28. Τὸ ὅτι οἱ ἐπισκοπὲς ήταν ἀπὸ ἐνωρὶς τὰ νομικά ὑποκείμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καταδείχθηκε ἱκανοποιητικά ἀπὸ τὸν Κρόντς, *Περιουσία*, σ. 46-53.

29. Νεαρά 123, 6, μν. ἔκδ. Schoell-Kroll, σ. 600, 10-17.

30. Νεαρά 3, 2, 1, μν. ἔκδ. Schoell-Kroll, σ. 22-23.

3. Οἱ ἐλεγκτικὲς ἀρμοδιότητες τοῦ Οἰκονόμου.

Ἡ παραπάνω ἐρμηνεία τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τοῦ Οἰκονόμου μπορεῖ νὰ δώσει τὸ θεμέλιο γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τῆς πρακτικῆς πλευρᾶς τῆς σχετικῆς αὐτονομίας του: δὲν ἀσκεῖ μόνο ὁ ἐπίσκοπος τὸ αὐτονόητο πρὸς ἓναν διοικητικὸ ὑφιστάμενό του ἐλεγκτικὸ ἔργο, ἀλλὰ (φαίνεται ὅτι) κι ὁ Οἰκονόμος διαθέτει ἐλεγκτικὲς ἀρμοδιότητες ἀπέναντι στὶς πράξεις τοῦ ἐπισκόπου, καὶ παρατηροῦνται ἀκόμη καὶ περιπτώσεις ἐλέγχου καὶ τῶν δύο ἔναντι τρίτου προσώπου, τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου, ὅπως τοῦλάχιστον στὴν Αἴγυπτο φαίνεται νὰ προβλέπεται στὸν 89ο Κανόνα τῆς ἀραβικῆς ἐκδοχῆς τῶν Ψευδο-ἀθανασιανῶν Κανόνων, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἐπίσκοπος κατέχει τὶς σφραγίδες, ὁ οἰκονόμος τὰ κλειδιά τοῦ θησαυροφυλακίου, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο πρέπει νὰ ἐνεργήσουν παρουσία τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου³¹. Κάποια καταγραφή αὐτῆς τῆς εἰκόνας τοῦ ἀμοιβαίου (καὶ πέραν τῶν δύο προσώπων) ἐλέγχου ἀποκτοῦμε μέσα ἀπὸ τὴ στρεβλωμένη μορφή τῆς στὰ καταγγελλόμενα ἀπὸ τὸν Ἰσιδώρο Πηλουσιώτη πρὸς τὸν Πατριάρχη του Κύριλλο Ἀλεξανδρείας οἰκονομικὰ σκάνδαλα τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας του. Ἀπὸ σχετικὴ ἐπιστολὴ (127) μαθαίνουμε ὅτι ὁ τυχοδιώκτης καὶ ἀπληστος Μαρτινιανὸς κατάφερε νὰ ξεγελάσει γιὰ τὸ ἡθικὸ του ποιὸν τὸ διάδοχο τοῦ ἐπισκόπου Ἀμμωνίου, Εὐσέβιο, ὁ ὁποῖος σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν προκατόχου του δέχθηκε νὰ χειροτονήσει τὸν Μαρτινιανὸ πρεσβύτερο³². Στὴ συνέχεια ὁ τελευταῖος κατάφερε νὰ πείσει νὰ τοῦ δοθοῦν τὰ χρήματα τῶν πενήτων «ἐπαγγειλάμενος πάντα ὅσα ἂν προσπορίσοιτο, τῇ Ἐκκλησίᾳ καταλείψει»³³ καὶ μὲ αὐτὲς τὶς ὑποσχέσεις κατάφερε νὰ γίνῃ καὶ Οἰκονόμος (σὲ μιὰ διαδικασία, πού, ὅπως περιγράφεται, ὑπονοῦσε κάποια συλλογικὴ διαβούλευση, ἀλλὰ σ' αὐτὸ θὰ ἐπανεέλθουμε). Ἡ συνέχεια ὑπῆρξε δραματικὴ: ὁ Μαρτινιανὸς διέβαλε καὶ ἀποδίωξε ὅλους τοὺς ἐνάρετους ἀνθρώπους, οἰκειοποιήθηκε ἐκκλησιαστικὰ χρήματα καὶ πωλοῦσε τὶς χειροτονίες γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὀπαδοὺς ὁμοίους του, ὥστε νὰ ἔχει ἀπόλυτη ἀσφάλεια στὶς κινήσεις του, ἀφοῦ δὲν ἀπέδιδε λόγο ἢ ἐγγραφο παραστατικὸ γιὰ τίποτε («κρίσεως γὰρ αὐτῷ λόγος ἦν οὐδὲ εἷς»). Σ' ὅλ' αὐτὰ εἶχε μετατρέψῃ τὸν ἐπίσκοπο σὲ ὑποχείριό του³⁴. Τὸ ἀποκορύφωμα ἦταν νὰ χειροτονήσει ἓνα ἐνεργούμενό του, στὸ ὁποῖο διαβεβαίωσε ἐγγράφως ὁ ἐπίσκοπος ὅτι ἡ Ἐκ-

31. Wipszycka, *Ressources*, σ. 138.

32. Ἰσιδώρου Ἐπιστολὴ II, 127, PG 78, 565D - 568B. Πρβλ. καὶ Λεονταρίτου Ἀξιώματα, σ. 357, 379, 385.

33. Ὁ.π., 568C.

34. Ὁ.π., 568D.

κλησία του χρωστούσε μεγάλα χρηματικά ποσά. "Όταν ή πόλη τελικά εξεγέρθηκε, ο Μαρτινιανός διέβαλε τους εύσεβεις στον επίσκοπο και αντιστρόφως, διαβεβαιώνοντάς τους ότι ο επίσκοπος ήταν που έπαιρνε χρήματα για όλες τις παράνομες βεβαιώσεις («Χρυσίον γάρ λαμβάνων, τοῖς λόγοις τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὑπογράφει»)³⁵. "Ο ίδιος ο επίσκοπος, εν τῷ μεταξύ, έδειχνε μιὰ περίεργη απροθυμία νὰ κινηθεῖ ἐναντίον τοῦ Οἰκονόμου του, μὲ τὸ εὐλογο πρόσχημα ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτε, ἂν δὲν ὑπάρχουν ἐπίσημες κατηγορίες («πιθανῶς δῆθεν αὐτοῦ φήσαντος, ἄνευ κατηγορῶν μηδὲν δύνασθαι διαπράξασθαι»). Ἀκόμη, ὅμως, κι ὅταν ἐμφανίσθηκαν κατήγοροι, πάλι δὲν ἔκανε τίποτε, ὥστε πολλοὶ νὰ ὑποψιάζονται συνηγορή³⁶.

Ἡ ἐκτίμηση τοῦ Ἰσιδώρου ἦταν ὅτι ἀκόμη καὶ ἂν εἶχε δελεασθεῖ ἀπὸ τὶς ὑποσχέσεις τοῦ Μαρτινιανοῦ νὰ φέρει στὴν Ἐκκλησία τὰ προσποριζόμενα «μυριάκις ἀπὸ κερδῶν αἰσχυρῶν», τὸ σκάνδαλο θὰ ἦταν τόσο μεγάλο πὺ θὰ κατέστρεφε τὶς ψυχὲς πολλῶν. Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτὸς δὲν ἦταν λόγος γιὰ νὰ μὴν ἀποδίδει τὸν τακτικὸ ἀπολογισμό του («εἰ δὲ καὶ ταῖς ἐπαγγελίαις ἐδελεάσθη, ἀλογοθέτητον οὐκ ἐχρῆν καταλείψαι»), διαδικασία πὺ ἔπρεπε νὰ γίνεῖ μὲ ἀκρίβεια καὶ ἐνώπιον ἀξιόπιστων μαρτύρων («εἰ δὲ καὶ λογοθετῆσαι ἔδει, μετὰ ἀκριβείας ἐχρῆν, βασανίσαντα μετὰ συνετῶν τινῶν καὶ ἐμπείρων τοὺς λόγους»). Διαφορετικά, ἂν ὁ επίσκοπος ὑπέγραφε τὰ παραστατικά μόνος του, αὐτὸ δὲν στοιχειοθετεῖ ἐξαπάτησή του ἀλλὰ κακούργημα («Εἰ δὲ ἐν παραβύστω, καὶ μηδενὶ ἀνακοινούμενος τοὺς λόγους καθυπέγραφε, δῆλός ἐστιν οὐκ ἀπατηθεὶς... ἀλλὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κακούργησας»)³⁷. Ἡ λύση πὺ προτείνει ὁ Ἰσίδωρος εἶναι νὰ ἔρθεῖ ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἐπισκόπους εὐλαβεῖς πὺ νὰ διενεργήσουν τὴν ἐκκαθάριση καὶ νὰ ἀπαιτήσουν πιθανὰ χρεωστούμενα ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο, ἐνῶ παράλληλα ὁ επίσκοπος νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ καὶ νὰ «χειροτονηθεῖ» ἐπίτροπος, πὺ νὰ μὴν τοῦ ἐπιτρέψει χειρότερα ἀδικήματα³⁸.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω, συνειδητοποιοῦμε ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου μὲ τὶς γενικότερες ἀρμοδιότητές του (δαπάνες γιὰ φιλανθρωπικὸ ἔργο, συσσώρευση

35. "Ο.π., 569A-B.

36. "Ο.π., 569C.

37. "Ο.π., 569D.

38. "Ο.π., 572B-C. Ἡ Λεονταρίτου ἀμφιταλαντεύεται ἀνάμεσα στὴν ἐρμηγεία «ἐπίτροπος» ἢ «νέος επίσκοπος» (Ἀξιώματα, σ. 357). Πιστεύουμε ὅτι τὸ νὰ ζητᾶ ὁ Ἰσίδωρος χειροτονία νέου ἐπισκόπου, πὺ θὰ προερχόταν ἀπὸ μιὰ συνοδικὴ καθαίρεση τοῦ παλαιοῦ ἱσως ἦταν ὑπερβολή. Τὸ πιθανότερο εἶναι νὰ ζητεῖται «τοποτηρητής (ἐπίσκοπος ἀπὸ ἀλλοῦ)», πὺ θὰ ἐνεργοῦσε ἔλεγχο καὶ θὰ ἀναπλήρωνε τὸν ἐν ἀργία επίσκοπο στὰ ἄλλα καθήκοντα. Γιὰ τὴν ἀντιστοιχία καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ βλ. ἐπόμενη παρατήρηση.

καὶ πιθανὸν ἀποταμίευση ἐσόδων κ.λπ.) ἔχει μιὰ ἐκτεταμένη αὐτονομία, τὴν ὁποία καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἀκόμη δυσκολεύεται νὰ προσβάλει χωρὶς ἰσχυρὲς ἀποδείξεις καὶ μάρτυρες, κι αὐτὴ ἡ στάση του φάνηκε ἀρχικὰ λογικὴ. Βλέπουμε, ἐξ ἑτέρου, ὅτι ἡ ὑπογραφή τῶν παραστατικῶν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο ὑπόκειται, ὅπως καὶ τὸ ἔργο τοῦ Οἰκονόμου, σὲ ἐξωτερικὸ ἔλεγχο. Τέλος, βλέπουμε ὅτι καὶ στὴν πράξη καὶ πολὺ πρὶν τίς ρυθμίσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶναι ὁ ἐπίσκοπος μόνον ὑπόλογος σὲ κάποια ἀνώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ γιὰ οικονομικὲς ἀτασθαλίες, ἀλλὰ καὶ ἀπευθείας ὁ Οἰκονόμος, ποὺ πρέπει νὰ λογοδοτήσῃ καὶ νὰ ἐγγυηθεῖ μὲ τὴν προσωπικὴ του περιουσία³⁹.

Ἰπ' αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ δὲν φαίνεται λογικὸ ὁ Οἰκονόμος νὰ εἶναι ἀπλὰ βοηθὸς τοῦ ἐπισκόπου γιὰ τὰ οικονομικὰ. Ἀφοῦ πρέπει νὰ ἐγγυηθεῖ μὲ τὴν προσωπικὴ του περιουσία γιὰ τὴ διαχείρισή του καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχουν μάρτυρες ἢ κατὰ περίπτωσιν καὶ ἡ συνδρομὴ εὐρύτερων, συνοδικῶν ὀργάνων κατὰ τὴν «λογοποίησιν», προφανῶς διαθέτει ἕνα ἰσχυρὸ ἀξίωμα μὲ αὐτόνομες ἀρμοδιότητες, καὶ πρέπει νὰ παρεμβάλλεται στὶς δοσοληψίες τοῦ ἐπισκόπου. Ἐν ἄλλοις λόγοις, μέσα ἀπὸ τὴν παραδοξότητα νὰ ἀναζητᾶ κανεὶς τί πρέπει νὰ κάνει ὁ ἐπίσκοπος, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει ἕναν προβληματικὸ Οἰκονόμο, προκύπτουν, ἀκριβῶς, ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ λειτουργικὴ αὐτονομία τοῦ Οἰκονόμου. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ στὴν πράξη, ἀκόμη κι ἂν στὴν προκειμένη περίπτωσιν προδίδεται μιὰ στρέβλωσις ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἕναν ἄβουλο ἢ καὶ συνένοχο ἐπίσκοπο.

Γιὰ τὴ συναγωγὴ σχετικῶν παραστατικῶν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο ἔχουμε ἀπὸ παπυρολογικὰ εὐρήματα μιὰ σχετικὴ ἀπόδειξη γιὰ συλλογὴ χρημάτων γιὰ φιλανθρωπικὸ ἔργο («τῆς διακονίας τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας Κ...») στὸν πάπυρο τῆς Συλλογῆς τῆς Βάδης IV 94 τοῦ 5ου αἰώνα, μὲ προέλευση

39. Γιὰ τὴ «λογοποίησιν» τοῦ Οἰκονόμου γενικότερα βλ. Ράλλη, Οἰκονόμος, σ. 7-8. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ ἐγγύησις τοῦ Οἰκονόμου μὲ τὴν προσωπικὴ του περιουσία εἶναι μιὰ πρακτικὴ ποὺ θυμίζει πολὺ ἔντονα τὴν *pollicitatio ob honorem*, δηλαδὴ τὴν ἐγγύησις τῶν δημοτικῶν βουλευτῶν στὶς τοπικὲς βουλές τῶν αἰγυπτιακῶν πόλεων γιὰ δημόσια ἔργα ὁμοίως μὲ τὴν προσωπικὴ τους περιουσία. Τυχὸν κατάπτωσις τῆς ἐγγύησις σήμαινε τὴν κοινωνικὴ ἐκμηδένισις τοῦ βουλευτῆ ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἀριστοκρατία καὶ πραγματικὴ κρίσις ταυτότητος γι' αὐτόν (βλ. W. Dahlheim, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit*, München 1984, σ. 49), ἐνῶ μεγάλη διαχειριστικὴ ἀνωμαλία καὶ ὑπέρογκο χρέος, ποὺ δὲν μπορούσε ἐξαιτίας τέτοιων καταπτώσεων νὰ πληρωθεῖ, ὀδηγοῦσε στὴν τοποθέτησις ἐκκαθαριστῆ ἀπὸ τίς ρωμαϊκὲς ἀρχές («ἐπίλογιστῆ»), βλ. R. Bagnall, *Egypt*, Princeton 1993, σ. 54-62. Φαίνεται ὅτι τέτοια διαδικασία ἔχει κατὰ νοῦ ὁ Ἰσίδωρος Πηλοσυώτης, προπάντων, ἂν ἀναλογισθοῦμε καὶ τὸν πιθανὸν παραλληλισμὸ ἐνὸς ἐκκλησιαστικοῦ Οἰκονόμου μὲ τὸν δημοτικὸν *aedilis*, ποὺ ἐπόπτευσεν τὴ χρηματοδότησις δημοσίων ἔργων.

ἀπὸ τῆ Μικρᾶ Ἀπολλινόπολι⁴⁰. Μολονότι μὲ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἀσχολήθηκαν καὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ Α. Steinwenter⁴¹, ἦταν ἡ Ε. Wipszycka πού μὲ εἰσηγήσεις γιὰ ἀναγνώσεις κρίσιμων κενῶν συνέδεσε τὸ εὑρημα αὐτὸ μὲ τοὺς Οἰκονόμους τῶν ἐνοριῶν. Τὸ κείμενο παρουσιάζει ἓναν κατάλογο συγκεντρωμένων χρηματικῶν ποσῶν («Γνωσ(ις) συ[ναγ(ομένων)] τ]ῆς διακ(ονίας) τῆς ἀγί(ας) τοῦ θ(εοῦ) ἐκκλ(ησίας) Κ [__]»), τὰ ὁποῖα δίνονται μὲ μιὰ τυποποιημένη φόρμα ἀπὸ πρόσωπα: «π(αρά) τ(οῦ) οἰκο(νόμου) Πτ [...] νο(μίσματα) δ π(αρά) κ(εράτια) η». Σ' ὄλο σχεδὸν τὸν κατάλογο (ἐκτὸς ἀπὸ δοσίματα ἀπὸ μοναστήρια, ἐργάτες, ἢ ἓναν πρεσβύτερο) ἐμφανίζεται αὐτὴ ἡ μορφή, δηλαδὴ ὀνόματα, μὲ τὸ προσδιοριστικὸ «οἶκο», πού ἡ Wipszycka ἀποκατέστησε σὲ Οἰκονόμους. Πρόκειται, προφανῶς, γιὰ τοὺς Οἰκονόμους τῶν ἐνοριῶν. Στὴν πίσω σελίδα γίνεται τὸ ἄθροισμα καὶ ὑπογράφει ὁ ἐπίσκοπος: «[Μωυσ?]ῆς ἐπίσκοπος στοιχῆ μοι τὸ συναγόμενος/ [τῆς δι]ακονίας ὡς πρόκητε»⁴². Ἀπὸ τέτοια παραστατικά, στὰ ὁποῖα οἱ Οἰκονόμοι τῶν ἐνοριῶν φαίνονται νὰ εἶναι ὑπεύθυνοι, μποροῦμε νὰ συναγάγουμε καὶ τὴν εὐθύνη τῶν Οἰκονόμων τῶν ἐπισκοπῶν γιὰ τὴ συναγωγή τῶν ἐσόδων, ἀλλὰ καὶ τὶς δαπάνες, πού κατὰ μείζονα λόγο ἀπ' ὅ,τι οἱ Οἰκονόμοι τῶν ἐνοριῶν, διενεργοῦσαν.

Τὴν εἰκόνα αὐτὴ γιὰ τὴν εὐθύνη περὶ τὰ οἰκονομικὰ μέσα ἀπὸ τὴν ὄψη τῆς ἐλεγκτικῆς ἀρμοδιότητος τοῦ Οἰκονόμου ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ δράση τοῦ Οἰκονόμου σὲ περίπτωση ἀνώμαλης ἢ καὶ ὀμαλῆς κένωσης τοῦ οἰκείου ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἢ ἀπομάκρυνσης τοῦ ἐπισκόπου. Κατὰ τὴν καθαίρεση τοῦ Νεστορίου ἡ ἐπιστολὴ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου «Λαμπροτάτω καὶ Εὐχαρίω εὐλαβεστάτοις πρεσβυτέροις καὶ οἰκονόμοις καὶ λοιποῖς εὐλαβεστάτοις κληρικοῖς» τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοὺς πληροφοροῦσε γιὰ τὴν καθαίρεση καλώντας τοὺς νὰ φυλάξουν τὴν περιουσία τῆς ἀρχιεπισκοπῆς μέχρι τὴ χειροτονία νέου ἐπισκόπου⁴³, ἐνῶ ὁ κόμης τῶν σακρῶν Ἰωάννης κατὰ τὴν καθαίρεση τοῦ Ἐφέσου Μέμνονος στὴν ἴδια συνάφεια κάλεσε τὸν οἰκονόμο, τὸν ἔκδικο καὶ τὸν πρωτοδιάκονο τῆς Ἐκκλησίας Ἐφέσου νὰ ἐγγυηθοῦν τὴν πε-

40. VPB: Veröffentlichungen aus den badischen Papyrus-Sammlungen IV: Griechische Papyri, ἔκδ. F. Bilabel, Heidelberg 1924. Πρβλ. καὶ Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 380.

41. A. Steinwenter, «Aus den kirchlichen Vermögensrechten der Papyri», *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 75, *Kanonistische Abteilung* 44 (1958), σ. 14-15.

42. Wipszycka, *Ressources*, σ. 125-127.

43. «...φυλάξατε τοίνυν τὰ ἐκκλησιαστικά σύμπαντα ὡς μέλλοντες καὶ λόγον ἀποδοῦναι τῷ κατὰ βούλησιν Θεοῦ καὶ νεύματι τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων χειροτονηθησομένῳ τῇ Κωνσταντινουπολιτῶν ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ», Πρακτικά: ἔκδ. E. Schwartz, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, τ. 1, 1, 2, Berlin 1927, σ. 65, 7-10.

ριουσία τῆς μητρόπολης⁴⁴. Στὴν Δ' Οἰκουμενικῇ Σύνοδο ἡ καθαίρεση τοῦ Διοσκόρου κοινοποιήθηκε ὁμοίως στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ἡ φύλαξη ἀνατέθηκε στὸν Οἰκονόμο Χαρμόσυνο καὶ τὸν ἀρχιδιάκονο Εὐθάλιο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας⁴⁵. Βεβαίως, δὲν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε ἂν αὐτὴ ἦταν μιὰ τυπικὴ διαδικασίᾳ, δεδομένου ὅτι πρόκειται καὶ περὶ ἐπισημοτάτων θρόνων, πᾶνω ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπῆρχε κάποιος ὑπερκείμενος γιὰ νὰ ἀναλάβει ἐκεῖνος τὰ τῶν οἰκονομικῶν, καὶ πιθανὸν νὰ βρῆκαν οἱ Οἰκουμενικῆς Σύνοδοι μιὰ λύση *ad hoc*. Ὅμως, καὶ μόνον τὸ γεγονός ὅτι ἐνεπλάκησαν ὄχι μόνον ὁ Οἰκονόμος ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἀξιώματοῦχοι ἢ καὶ ὀλόκληρος ὁ τοπικὸς κλῆρος γιὰ τὴν ἐγγύηση τῶν περιουσιακῶν, εἶναι ἀρκετὸ νὰ ἀποδείξει τὴν κεντρικὴ μας θέση: ὅτι εἶναι ἀδιανόητο γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση νὰ μὴν ὑπάρχουν ἄλλα ὄργανα ποὺ νὰ πλαισιώνουν καὶ νὰ ἐλέγχουν ἀνεξάρτητα (ἢ σχεδὸν ἀνεξάρτητα) τὰ οἰκονομικὰ μιᾶς ἐπισκοπῆς. Τὸ ἴδιο πνεῦμα ἐπιδεικνύεται ἕκαστὸ χρόνια ἀργότερα π.χ. στὴν προμνημονευθεῖσα Νεαρά 123 τοῦ Ἰουστινιανοῦ (ἔτους 546), ὅπου προβλέπεται ὅτι γιὰ ὅσους ἐπισκόπους λείπουν ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ τους γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἔτος, χωρὶς ἐντολὴ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆ ἢ πολιτικῆ ἀρχῆ, νὰ τοὺς διακόπτεται ἡ μισθοδοσίᾳ ἀπὸ τοὺς Οἰκονόμους τῆς Ἐκκλησίας τους⁴⁶.

Τέλος, ξαναγυρίζοντας στὴν Αἴγυπτο, μαθαίνουμε ἀπὸ ἰδιωτικὸ συμβόλαιο τοῦ βου αἰῶνα, ὅτι ἓνας ἐπίσκοπος ποὺ παραχώρησε σὲ λαϊκὸ ἐκκλησιαστικὴ γῆ μὲ τὸν ὄρο νὰ πληρώνει ἐκεῖνος τοὺς φόρους, τοῦ ἐγγυήθηκε στὸ τέλος ὅτι θὰ εἶναι προστατευμένος ἀπὸ προσφυγῆς ἐναντίον τοῦ συμβολαίου, ποὺ εἴτε μπορεῖ νὰ κάνουν διαδοχοὶ του, εἴτε γίνουν ἀπὸ τὴ μεριά «τῶν κατὰ καιρὸν ἐσομένων διοικητῶν τε καὶ κληρικῶν»⁴⁷. Μὲ τὸ δεδομένο ὅτι «διοικηταὶ» θεωροῦνται οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὑπεύθυνοι γιὰ οἰκονομικὴ διαχείριση⁴⁸, εἶναι πιθανὸ ὅτι καὶ πάλι ὑπονοεῖται ὁ Οἰκονόμος, ποὺ ἔχει τὴν εὐχέρεια νὰ προσβάλλει ἀτομικῆς δικαιοπραξίης τοῦ ἐπισκόπου ποὺ θίγουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία τῆς ἐπισκοπῆς.

44. «...ἐχεγγυησάμενος αὐτοῖς τὰ ἐκκλησιαστικὰ χρήματα ἰδίῳ φυλάττειν κινδύνῳ μετὰ πάσης ἀσφαλείας», Πρακτικά, μν. ἔκδ. ACO, τ. 1, 1, 7, Berlin 1929, σ. 68, 19-23. Πρβλ. καὶ Λεονταρίτου, Ἀξιώματα, σ. 376-377.

45. Μν. ἔκδ. ACO, τ. 2, 1, 2, Berlin 1933, σ. 42, 7-8. Πρβλ. Λεονταρίτου, Ἀξιώματα, σ. 377.

46. «...πρῶτον μὲν μὴ χορηγεῖσθαι παρὰ τῶν οἰκονόμων τῆς ἰδίας ἐκκλησίας δαπάνας...», Νεαρά 67, 3· Νεαρά 123, 9, μν. ἔκδ. R. Schoell - G. Kroll, σ. 345-346 καὶ 602, 10-12, ἀντίστοιχα. Βλ. καὶ Ράλλη, Οἰκονόμος, σ. 6.

47. P. Michael. 41. Βλ. Wipszycka, *Ressources*, σ. 134.

48. Πρβλ. «Τοὺς δὲ οἰκονόμους καὶ πτωχοτρόφους καὶ ξενοδόχους καὶ νοσοκόμους καὶ τοῖς τῶν ἄλλων εὐαγῶν οἰκῶν διοικητάς...», Νεαρά 123, 23, μν. ἔκδ. R. Schoell - G. Kroll, σ. 612, 7-9.

Με όλα τὰ παραπάνω, συνάγεται ὅτι τόσο στὴ θεωρία ὅσο καὶ στὴν πράξη ὁ Οἰκονόμος, ἂν καὶ τυπικὰ βοηθὸς τοῦ ἐπισκόπου καὶ ὑφιστάμενός του, εἶχε σοβαρὸ βαθμὸ λειτουργικῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλὰ ἀνάμεσα στὶς ἄλλες σοβαρὲς ἀρμοδιότητές του εἶχε καὶ ἓνα μεγάλο μέρος ἐλεγκτικῆς λειτουργίας σὲ οἰκονομικὲς δραστηριότητες τῆς ἐπισκοπῆς καὶ τοῦ ἐπισκόπου, ἐνῶ καὶ ὁ ἴδιος ἔπρεπε νὰ συνεργάζεται καὶ νὰ τηρεῖ τὶς ἀρχές μιᾶς διαφανοῦς καὶ χρηστικῆς διοικήσεως, καὶ ὅλ' αὐτὰ ἤδη πρὶν τὸν σχετικὸ Κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ Οἰκονόμου θὰ φανεῖ καὶ στὸ ζήτημα τῆς διαδικασίας καὶ τῆς ἀρμοδιότητος ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησή του.

4. Ποιὸς καὶ πῶς διορίζει τὸν Οἰκονόμο.

Ὅλοι οἱ ἐρευνητὲς συμφωνοῦν στὴ σαφέστατη θέση ὅτι τὸν Οἰκονόμο διορίζει («προχειρίζεται», «προβάλλεται») ὁ ἐπίσκοπος⁴⁹. Πράγματι, ὑπάρχει πλῆθος ἀγιολογικῶν μαρτυριῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ 62ος Κανόνας τῶν Ψευδο-αθανασιανῶν Κανόνων⁵⁰. Τὸ ἴδιο συμβαίνει σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ μὲ τὸν Οἰκονόμο τῶν μονῶν, ποὺ τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν ἡγούμενο⁵¹. Ἐπι, καὶ πάλι γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: τί εἶδους λειτουργικῆ ἀνεξαρτησία, ὅπως τὴν εἶδαμε παραπάνω, μπορεῖ νὰ ἔχει ὁ διορισμένος ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Οἰκονόμος;

Γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα, πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε κατ' ἀρχὰς ὅτι, ὅπως καὶ στὴ χειροτονία ἐπισκόπου, ἔτσι καὶ στὸ διορισμὸ ἢ συγκεκριμένη πράξη δὲν σημαίνει αὐτόματα καὶ ἓναν συγκεκριμένο τρόπο ἐκλογῆς τοῦ προσώπου. Ἡ «προβολή» δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἐκλογή κι αὐτὸ φαίνεται διαυγέστατα σὲ ἄλλη συνάφεια, ὅπου σύμφωνα μὲ τὴν ἰουστινιάνεια νομοθεσία ὁ ἐπίσκοπος «προβάλλεται» τὸν ἡγούμενο μιᾶς μονῆς, ποὺ προηγουμένως ἔχει ἐκλεγεῖ μὲ συγκεκριμένη διαδικασία ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῆς⁵². Ὁμοίως, ἡ «προβολή» Οἰκονόμου δὲν ἀποκλείει τὴ διαδικασία ἐκλογῆς μεταξὺ πρεσβυτέρων μιᾶς συγκεκριμένης ἐπισκοπῆς, ἢ ἔστω μιὰ διαδικασία προεπιλογῆς ἢ διαβούλευσης. Εἶδαμε παραπάνω στὴ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτη, ὅτι ὁ Μαρτινιανὸς ἔπεισε ὅτι θὰ ἦταν ἀποτελεσματικὸς στὸ ἔργο του. Τὸ κείμενο δὲν ἀναφέρει, βεβαίως, ποιούς ἔπεισε, ὑπαινίσσεται, ὅμως, μιὰ ἐπιχειρηματολογία ποὺ διατυπώθηκε, προφανῶς, σὲ κάποια συλλογικὴ

49. Πάλλη, Οἰκονόμος, σ. 5. Darrouzès, Ὁφφίγια, σ. 36-37. Λεονταρίτου, Ἀξιώματα, σ. 354.

50. Βλ. Wipszycka, *Ressources*, σ. 137, ἢ ὅποια συμφωνεῖ πλήρως μὲ τὴ θέση αὐτή.

51. Κονιδάρη, *Τὸ δίκαιον*, σ. 150-152.

52. Νεαρά 123, 34, μν. ἐκδ. R. Schoell - G. Kroll, σ. 618, 1-15.

διαδικασία, διότι, ἂν ἡ ἐπιλογή τοῦ Οἰκονόμου εἶχε γίνει ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, ὁ Ἰσίδωρος δὲν θὰ εἶχε παραλείψει νὰ τὸν κατηγορήσει καὶ γι' αὐτό, ὅπως καὶ γιὰ τὰ μετέπειτα. Πιὸ ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ 10ος κανόνας (στὴν ἐκδοση Migne 9ος) τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, ποῦ, πράγματι καὶ ρητῶς, παραδίδει μιὰ τέτοια διαδικασία ἐκλογῆς: «Ὅστε γνώμη παντὸς ἱερατείου οἰκονόμον ἀποδειχθῆναι ἕτερον, ἐφ' ᾧ συντέθεται καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀπόλλων πρὸς τὸ τὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰς δέον ἀναλίσκεσθαι»⁵³. Ἡ Wipszycka, ποῦ ἐπιχειρηματολογεῖ σθεναρὰ γιὰ τὴν τοποθέτηση ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, βλέπει μιὰ «φαινομενικὴ ἀσυνέπεια», ποῦ τὴν ἐξηγεῖ θεωρώντας ὅτι ἡ συγκεκριμένη περίπτωση ἦταν εἰδική γιὰ νὰ λύσει ὁ Θεόφιλος μιὰ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ τοπικοῦ κλήρου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀπόλλωνος στὸ θέμα τοῦ Οἰκονόμου. Καθὼς ἔβλεπε ὅτι τὸ δίκαιο ἦταν μὲ τὸ μέρος τοῦ κλήρου, ἐπέτρεψε μιὰ ἐξαιρεση στὸν κανόνα⁵⁴. Φρονοῦμε, ὅτι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἐξηγήση προδίδει ὅτι ὁ κάθε ἐπίσκοπος διατηροῦσε ὑπὸ ὅρους μόνον τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς, ἐνῶ ἐξ ἑτέρου ἡ διαδικασία θὰ προσέκρουε σὲ ὑπέρμετρες ἀντιδράσεις, ἂν πραγματικὰ ἀποτελοῦσε καινοτομία. Ὅμως δὲν ἀποτελοῦσε... Ἔχει παρατηρηθεῖ πλειάδα μαρτυριῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μέχρι τὸν 7ο αἰῶνα (κυρίως σὲ ἀγιολογικὲς πηγές, ὅπως τὸ Βίο Μαρκιανοῦ, Λέοντος Κατάνης κ.ἄ.) ποῦ ἐμφαίνει ἐκλογή ἢ, πάντως, μαρτυρία ἀπὸ «ἀρίστους» ἢ «λογάδες» τῆς Ἐκκλησίας⁵⁵. Εἶναι ἐνδιαφέρον, ὅτι καὶ στὸ ἀνάλογο ζήτημα τῆς προβολῆς μοναστηριακοῦ Οἰκονόμου παραδίδεται μιὰ περίπτωση ἐκλογῆς ἀπὸ μοναχοὺς στὸ Βίο τοῦ Λαζάρου Γαλησιώτου⁵⁶. Αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει, διότι τοῦλάχιστον ἡ θεωρητικὴ βάση γιὰ μιὰ τέτοια ἀναζήτηση συναίνεσης τῆς μοναστικῆς κοινότητος στὴ γενικότερη ἀνάθεση τῶν διακονημάτων εἶχε ἤδη τεθεῖ ἀπὸ τὸν θεωρητικὸ τῆς ὀργάνωσης τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ Μ. Βασιλείου, τὸν 4ο αἰῶνα, ὅταν ἀπάντησε στοὺς «Ὅρους κατ' ἐπιτομὴν» στὸ ἐρώτημα ἂν πρέπει ὁ προεστῶς νὰ ἀναθέτει μόνος του διακονήματα ἢ μετὰ ἀπὸ ἐκλογή τῶν ὑποψηφίων ἀπὸ τὴν ομάδα, ὅτι ὁ προεστῶς πρέπει νὰ φροντίζει νὰ γίνονται «πάντα μετὰ βουλῆς»⁵⁷.

Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον σημεῖο εἶναι ἡ ἴδια ἡ πράξη τοῦ διορισμοῦ, ποῦ δὲν ἐγκτεται στὴ διακριτικὴ εὐχέρεια τοῦ ἐπισκόπου, ἀλλὰ, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ

53. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Δ', σ. 350. Πρβλ. PG 65, 41-42D.

54. Wipszycka, *Ressources*, σ. 137.

55. Οἱ μαρτυρίες βρίσκονται συγκεντρωμένες στὸ Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 357-358, καὶ δὲν θὰ τις ἀναλύσουμε ἐδῶ περαιτέρω.

56. Κονιδάρη, *Τὸ δίκαιον*, σ. 150, ὑποσ. 6.

57. Παραπέμποντας στὸ Παρ. 24 (31), 4. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, 104, PG 31, 1156, 3.

Κανόνες τῶν Δ' και Ζ' Οἰκουμενικῶν Συνόδων, πού εἶδαμε, ἀλλά και τὸ Πατριαρχικὸ Σημεῖωμα τοῦ Πατριάρχου Κων/λεως Ἀλεξίου Στουδίτου τὸν 11ο αἰώνα γιὰ τοὺς εἰδικοὺς Οἰκονόμους πού ἐκεῖνος εἰσήγαγε, πρέπει νὰ γίνεῖ υποχρεωτικὰ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, πού ὀφείλει νὰ μὴν παρακωλύει τὸ ἔργο τῶν Οἰκονόμων⁵⁸, ἀλλιῶς ἐπιλαμβάνεται ὁ Μητροπολίτης και σὲ περίπτωση ἀβελτηρίας τοῦ Μητροπολίτη ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου ὑπόκειται στὴ μείζονα συνοδικὴ ἐξουσία πού ἐλέγχει και κρίνει τοῦλάχιστον τὸ τυπικὸ μέρος τῆς διαδικασίας.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω μποροῦμε νὰ συναγάγουμε ὅτι, μολοντί ὁ διορισμὸς τοῦ Οἰκονόμου γίνεταν πράγματι ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, ἡ πράξη αὐτὴ ἀντανάκλωσε σοβαροὺς περιορισμοὺς τόσο στὴν ἐπιλογή τῶν προσώπων πού ἔπρεπε νὰ διασφαλίζουν μιὰ κοινὴ συναίνεση (κι αὐτὸ φαίνεται νὰ ἀποτελοῦσε πότε θεσμοποιημένα και πότε ἄτυπα μιὰ ἐμπεδωμένη ἀντίληψη) ὅσο και στὴν ἴδια τὴ διενέργεια τοῦ διορισμοῦ, ὁ ἔλεγχος τῆς ὁποίας ἀπὸ ὑπερκείμενη δικαιοδοσία σὺν τῷ χρόνῳ κατοχυρώθηκε και συνοδικά. Ὁλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν ἕνα δεύτερο οὐσιῶδες ἐπιχείρημα γιὰ μιὰ σχετικὴ λειτουργικὴ ἀνεξαρτησία τοῦ Οἰκονόμου, πού, μετὰ τὸ διορισμὸ του, μποροῦσε νὰ δρᾷ σχετικὰ αὐτόνομα, θυμίζοντας ἐν σμικρῷ τίς σημερινὲς λεγόμενες «Ἀνεξάρτητες ἀρχές» ἢ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας.

Ὁ παραλληλισμὸς δὲν εἶναι ἀδιανόητος, διότι ἀκόμη και σὲ μιὰ πολιτειακὴ ἀντίληψη διαποτισμένη ἀπὸ τὸ μοναρχικὸ πνεῦμα, ὅπου ἡ διάκριση τῆς νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς και δικαστικῆς ἐξουσίας ἀπ' ἀλλήλων ἦταν ἀνεφικτή, ἡ παλαιὰ δημοκρατικὴ παράδοση τῆς ἀμοιβαίας ἰσορροπίας μεταξὺ ἐξουσιῶν, πού ὁ Πολύβιος διέκρινε ὡς στοιχεῖο ἰσχύος τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας⁵⁹, εἶχε σὲ κάποιον βαθμὸ ἐπιβιώσει και στὴ μοναρχία και μάλιστα και στὴ χριστιανικὴ: ἡ διάταξη πού ὄριζε ὅτι οἱ δικαστὲς πού κρίνουν διαφορετικὰ ἀπὸ τίς αὐτοκρατορικὲς διατάξεις δὲν ὑποπίπτουν στὸ ἔγκλημα περὶ καθοσιώσεως ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Σεπτίμιο Σεβήρο, γιὰ νὰ υἰοθετηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἰουστινιάνειο Κώδικα

58. «Εἰ δέ γε, πρὸ τοῦ ταῦτα γενέσθαι, τολμήσειέ τις τῶν ἐπισκόπων πρόφασιν ἐμποδισμοῦ τοῖς οἰκονόμοις ἐπενεγκεῖν, ἢ παρενοχλῆσαι τοῖς πράγμασι, πλὴν τοῦ ἀναδιδάσκειν εἶ τι τῶν πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπίστανται συντελεῖν, αὐτὸς ἑαυτῷ τῆς μείζονος καταδικῆς γενήσεται πρόξενος, ὡς τοῖς συνοδικῶς και κανονικῶς ὀρισθεῖσιν ἐναντιούμενος», Ὑπόμνημα τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Ἀλεξίου, Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Ε', σ. 27.

59. Πολυβίου, *Ἱστορία*, ὅπου ἀφοῦ ἀναλύσει τὴν ἰσορροπία μεταξὺ ὑπάτων, Συγκλήτου και Δήμου (6, 11 - 6, 18) καταλήγει: «Τοιαύτης δ' οὔσης τῆς ἐκάστου τῶν μερῶν δυνάμεως εἰς τὸ και βλάπτειν και συνεργεῖν ἀλλήλοις, πρὸς πάσας συμβαίνει τὰς περιστάσεις δεόντως ἔχειν τὴν συναρμογὴν αὐτῶν, ὥστε μὴ οἶόν τ' εἶναι ταύτης εὐρεῖν ἀμείνω πολιτείας σύστασιν» (6, 18, 1, 1-2).

(C.J. 9.8.1) καὶ νὰ ἐπαναληφθεῖ στὰ Βασιλικά (60.36.14)⁶⁰. Αὐτό, ὅπως τονίζει πολὺ σωστὰ ἡ Αἰκατερίνη Χριστοφιλοπούλου, εἶναι ἓνα μικρὸ ἀλλὰ οὐσιαστικὸ δεῖγμα ἀνεξαρτησίας τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας⁶¹, πὺ ὑπεμφαίνει στοιχειώδη διάκριση ἐξουσιῶν καὶ ἡ ὁποία, μαζί μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς νομιμότητας, φαίνεται ὅτι λαμβάνονταν ὑπ' ὄψιν στὰ τῆς διοικήσεως τῆς κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας, πὺ ἀποτελοῦσε, βέβαια, ἓνα τμῆμα δημόσιας διοικήσεως. Ἀπομένει νὰ ἀπαντήσῃ κανεὶς μέσα ἀπὸ ποιοῦ προγενέστερο (πρὸ τοῦ 5ου αἰῶνα) ἐκκλησιαστικοῖστορικὸ ὑπόβαθρο προέκυψε τὸ ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου, καὶ ἂν ἔχει κάποια σημασία γιὰ τὸν ἐλεγκτικὸ τοῦ ρόλο ἢ προέλευσή του ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους.

5. Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο κατανόησης τῆς λειτουργίας τοῦ Οἰκονόμου.

Σὲ παλαιότερη ἐργασία μας εἶχαμε διατυπώσει τὴν ἀποψη ὅτι γενικότερες ἐλεγκτικὲς ἀρμοδιότητες ὄχι μόνου τοῦ Οἰκονόμου ἀλλὰ καὶ γενικὰ κληρικῶν, ὅπως ἡ δυνατότητα προσβολῆς μονομερῶν δικαιπραξιῶν τοῦ ἐπισκόπου (σὰν κι αὐτὴ πὺ ὑπαινίσσεται ὁ P. Michael. Gr. 41) ἀφοροῦσαν κυρίως τὶς ἰδιαιτερότητες τῆς αἰγυπτιακῆς Ἐκκλησίας, πὺ ἐπιφύλασσε ἰδιαιτέρη θέση στὸ θεσμὸ τοῦ πρεσβυτέρου⁶². Ἀκολουθώντας ἐδῶ μιὰ ἄλλη προσέγγιση, εἶναι χρήσιμο νὰ δοῦμε προηγουμένως διατάξεις ἀπὸ τοπικὲς συνόδους σ' ὅλη τὴ χριστιανικὴ οἰκουμένη, κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰῶνα, πὺ ἀφοροῦν τὴ διαχείριση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸ περιβάλλον ἀνάδειξης τοῦ θεσμοῦ τοῦ Οἰκονόμου.

Κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα, ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ οἱ 35ος καὶ 41ος Ἀποστολικοὶ Κανόνες ἀναθέτουν τὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν στὸν ἐπίσκοπο (ὅπως εἶπαμε καὶ στὴν ἀρχή), ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ μακρὰ σειρά διατάξεων σὲ κρίσιμες τοπικὲς συνόδους ὅπως τῆς Ἀντιοχείας (25ος) καί, βεβαίως, οἱ τῆς Καρθαγένης 26ος (34ος) καὶ 33ος (41ος) ἐπιβάλλουν σαφεῖς δεσμεύσεις στὸν ἐπίσκοπο: στὸν 25ο Κανόνα τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου (τοῦ 341) ὁ τελευταῖος καλεῖται νὰ δεσμευθεῖ νὰ μὴ «μεταβάλλοι... τὰ πράγματα εἰς οἰκείας αὐτοῦ

60. «Ὁ δικαστὴς ὁ κρίνας παρὰ τὰς διατάξεις οὐχ ὑπόκειται τῷ περὶ καθοσιώσεως ἐγκλήματι» 60, 36, 14, ἐκδ. Ἰ. Ζέπου, Βασιλικά (κατὰ τὴν ἐν Λειψία ἐκδοσιν G. E. Heimbach...), ἐν Ἀθήναις 1910-1912, τ. Ε', σ. 654.

61. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, «Πολιτειακὰ ὄργανα καὶ κράτος δικαίου στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία», στὸ Β. Κρεμμυδᾶ-Χ. Μαλτέζου-Ν. Μ. Παναγιωτάκη (ἐπιμ.), Ἀφιέρωμα στὸ Νίκο Σβορώνου, τ. Α', Ρέθυμνο 1986, σ. 197. Σημαντικὲς καὶ οἱ γενικότερες παρατηρήσεις τῆς γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ σ' αὐτὴ τῆς τὴν ἐργασία.

62. Δ. Μόσχου, Ἀπὸ τὸν Ὅσιον στὸν Ἰῶ Δαβίδ, Ἀθήνα 2003, σ. 121-123.

χρείας» και να μη μεταχειρίζεται «τους πόρους τῆς Ἐκκλησίας ἢ τους τῶν ἀγρῶν καρπούς, μη μετὰ γνώμης τῶν πρεσβυτέρων ἢ τῶν διακόνων... ἀλλ' οἰκείους αὐτοῦ και συγγενέσιν, ἢ ἀδελφοῖς, ἢ υἱοῖς παράσχοιτο τὴν ἐξουσίαν», ἀλλιῶς ὑπέχει εὐθῦνες στὴν ἐπαρχιακὴ σύνοδο, ἐνῶ ἂν προκαλεῖται θλίψη στους πένητες και διαβολὴ και δυσφήμιση στὴν Ἐκκλησία και ἀπὸ παρόμοια τακτικὴ τῶν πρεσβυτέρων, πρέπει νὰ ἐλεγχθοῦν και αὐτοὶ ὁμοίως ἀπὸ τὴ Σύνοδο⁶³. Στους κανόνες τῆς Καρθαγένης ὁ ἐπίσκοπος ἐντέλλεται νὰ διαφυλάξει κυρίως τὸ ἀναπαλλοτρίωτο τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας: ἐὰν κάτι δὲν φέρει ἔσοδα στὴν Ἐκκλησία και ὑπάρχει οἰκονομικὴ στενότητα, μπορεῖ νὰ παρουσιάσει τὸ αἶτημα γιὰ πώληση στὸν πρῶτο τῆς ἐπαρχίας και νὰ διαβουλευθεῖ μ' ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ ἐπισκόπων περὶ τοῦ πρακτέου ἢ ἐλλείψει χρόνου νὰ καλέσει τοῦλάχιστον «τους γεινιῶντας [ἐπισκόπους] πρὸς μαρτυρίαν», φροντίζοντας νὰ παρουσιάσει στὴ σύνοδο τὶς δυσκολίες τῆς Ἐκκλησίας του, πού τὸν ὀδήγησαν νὰ πάρει αὐτὴ τὴν ἀπόφασή⁶⁴. Στὴν ἴδια συνάφεια ὀρίζεται ὅτι ὁ ἐπίσκοπος δὲν μπορεῖ νὰ πωλεῖ ἀκίνητα τῆς Ἐκκλησίας του «ἀγνοούσης τῆς συνόδου, ἢ τῶν ἰδίων πρεσβυτέρων»⁶⁵.

Τὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο τῶν δύο συνόδων εἶναι, βεβαίως, λίγο διαφορετικὸ: στὴν Ἀντιόχεια παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο τῆς ἀνάγκης γιὰ φιλανθρωπικὲς δαπάνες και ὁ φόβος τῆς οἰκογενειοκρατίας και τοῦ σφετερισμοῦ ἀπὸ πλευρᾶς τῶν ἐπισκόπων. Στὴν εὐεπίφορη στὶς ζηλωτικὲς ἐπιθέσεις τῶν Δονατιστῶν Βόρεια Ἀφρική⁶⁶, ὁ φόβος γιὰ διαρροὴ τῶν ἐπισκόπων πρὸς τὶς ὁμάδες αὐτὲς μαζί μὲ πιθανὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν προφανῶς μεγαλύτερος. Τόσο στὴν πρώτη περίπτωση, ὅπου ὁ κεντρικὸς στόχος ἦταν νὰ προστατευθεῖ αὐτὸ πού φαίνεται ὅτι διαφοροποιοῦσε τὴν ὀργάνωση τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ ἄλλα θρησκευτικὰ «collegia» ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς παρανομίας, δηλαδὴ τὴ φιλανθρωπία, ὅσο και στὴ δεύτερη, ὅπου ὁ στόχος ἦταν ἡ διαφύλαξη τῆς ὀργανωτικῆς και οἰκονομικῆς ἐνότητας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἀντίπαλη συσσωμάτωση τῶν Δονατιστῶν, ὁ ἐπί-

63. 25ος Κανὼν τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου, Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Γ', σ. 168.

64. 26ος (34ος) Κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου, Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Γ', σ. 372.

65. 33ος (41ος) Κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου, Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Γ', σ. 390.

66. Τὰ μεγάλα ζητήματα οἰκονομικῶν διεκδικήσεων πού ἔθεταν οἱ Δονατιστὲς στὶς αὐτοκρατορικὲς δωρεὲς εἶναι γνωστά. Τὸ ὅτι οἱ Κανόνες τῆς Καρθαγένης ἔχουν συγκεντρωθεῖ περὶ τὸ 419 ἀπὸ συνοδικὲς ἀποφάσεις διαφόρων συνόδων τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα και ἀρχὲς τοῦ 5ου εἶναι ὁμοίως γνωστό. Βλ. Θ. Ν. Παπαθανασίου, *Κανόνες και ἐλευθερία - Ὁ 108ος κανὼνας τῆς Καρθαγένης*, Κατερίνη 2005, σ. 25-43 μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία.

σκοπος δὲν ἐνεργεῖ τὰ οἰκονομικὰ μόνος του, παρὰ τὸ μαξιμαλισμὸ τῶν Ἀποστολικῶν Κανόνων. Παράλληλα πρὸς τὴν πρωτοκαθεδρία τοῦ ἐπισκόπου προβάλλει ἡ ἐμφάνιση δύο ἄλλων θεσμικῶν παραγόντων: οἱ ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι καὶ ἡ ἐπαρχιακὴ σύνοδος (Ἀντιόχεια), ἡ ἐπαρχιακὴ σύνοδος (26ος Καρθαγένης) καὶ ἡ ἐπαρχιακὴ σύνοδος καὶ οἱ πρεσβύτεροι (33ος Καρθαγένης). Ἡ ἐπαρχιακὴ σύνοδος καὶ τὸ σῶμα τῶν ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο πρεσβυτέρων (στὴν Ἀντιόχεια καὶ διακόνων) θέτουν τὰ θεσμικὰ ὅρια μέσα στὰ ὅποια ἐλέγχεται ἡ κανονικότητα τῶν οἰκονομικῶν του κινήσεων, ποὺ ἀφοροῦν σαφέστατα πνευματικὰ θέματα: τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, τὴ φιλανθρωπία, τὴν ἀποφυγὴ σκανδαλισμοῦ. Μποροῦμε νὰ ἀνιχνεύσουμε τὴν προγενέστερη ἐξέλιξη στὰ θέματα αὐτά;

Ἐὰν θελήσουμε νὰ παρακολουθήσουμε ἀκόμη πιὸ πίσω χρονικὰ τὴ διαλεκτικὴ μεταξὺ ἐπισκόπου καὶ ἄλλων παραγόντων στὰ οἰκονομικὰ, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι παρὰ τὶς πιθανὲς ἐπιδράσεις τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας στὴν παράνομη ὀργάνωση τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων, γιὰ τὴν ὅποια οἱ περισσότεροι εἰδικοί ἐμφανίζονται βέβαιοι ὅτι εἶχε τὴ μορφή παρανόμων «κολλεγίων», «θιάσων» ἢ «συστημάτων»⁶⁷, ἡ μοναρχικὴ διάθεση τῶν οἰκονομικῶν (δωρεῶν μὲ τὴ μορφή «ἀπαρχῶν» γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ ἱερατείου καὶ «δεκατῶν» γιὰ τὶς χῆρες, παρθέτους καὶ πένητες) ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο ἐμφανίζεται ἤδη στὶς Διαταγὰς τῶν Ἀποστόλων⁶⁸. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ γιὰ τὸν ἐπίσκοπο περνᾷ εὐλόγα καὶ στὴν πρώτη κανονικὴ συλλογὴ τῶν Ἀποστολικῶν Κανόνων, ὅπου ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου στὰ πνευματικὰ ἐμφανίζεται νὰ ἐμπερικλείει καὶ τὰ ὑλικά⁶⁹. Ἡ μεγάλη ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων δημιουργήσε στὴν παλαιότερη ἔρευνα τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ ἀρχικὸ ἔργο τῶν ἐπισκόπων ἦταν μόνον οἰκονομικό. Βεβαίως, ἡ σημερινὴ συζήτηση γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἐπισκόπου ἔχει κλείσει αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ὅμως, εἶναι πράγματι ἀξιο-

67. Βλ. Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, σ. 23, Κρόντς, *Περιουσία*, σ. 54-62.

68. «...διὸ τὸν ἐπίσκοπον στέργειτε ὡς πατέρα, φοβεῖσθαι ὡς βασιλέα, τιμᾶν τε ὡς κύριον, τοὺς καρπούς ὑμῶν καὶ τὰ ἔργα ὑμῶν εἰς εὐλογίαν αὐτῷ προσφέροντες αὐτῷ, τὰς ἀπαρχὰς ὑμῶν καὶ τὰς δεκάτας ὑμῶν...» (*Διαταγαί*, Β' 34, 5, ΒΕΠΕΣ, ἀνατ. ἐκδ. Funk, Ἀθήναι 1955, τ. 2, σ. 39). «...οὐ μέντοι λογιστεύσεις τὸν ἐπίσκοπον οὐδὲ παρατηρήσεις τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ, πῶς ἐπιτελεῖ ἢ πότε ἢ τίσιν ἢ ποῦ ἢ εἰ καλῶς εἰ φαύλως ἢ δεόντως· ἔχει γὰρ λογιστὴν Κύριον τὸν Θεὸν τὸν ἐγχειρίσαντα εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν οἰκονομίαν ταύτην» (*Διαταγαί*, Β' 35, 3, ὁ.π., σ. 40).

69. «Προστάσσομεν τὸν ἐπίσκοπον ἐξουσίαν ἔχειν τῶν τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων· εἰ γὰρ τὰς τιμὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς αὐτῷ πιστευτέον, πολλῶν ἂν δέοι περὶ τῶν χρημάτων ἐντέλλεσθαι, ὥστε κατὰ τὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν πάντα διοικεῖσθαι τοῖς δεομένοις διὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων...», *Κανῶν 41, Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα*, τ. Β', σ. 57.

σημείωτο ότι ιδιαίτερα τις αρχές του 4ου αιώνα ο ρόλος των υπόλοιπων παραγόντων, που προαναφέραμε, εισέρχεται πιο αποφασιστικά στο προσκήνιο⁷⁰. Πιθανώς, πρόκειται για μιὰ εποχή κατά την οποία οι άρειανικές έριδες όδηγοῦν σέ υπερβολικό τονισμό τής επισκοπικής έξουσίας ως αντίβαρο στή γενικότερη δυσλειτουργία και τούς φοβερούς άνταγωνισμούς για τόν έλεγχο τών επαρχιακῶν συνόδων⁷¹.

Έν τούτοις, ακόμη και στα παλαιότερα κείμενα υπάρχουν ἤδη στοιχεῖα περιοριστικά τής έξουσίας του επισκόπου: τὸ ένα εἶναι ἡ κεντρική παραδοχή ότι παρά τήν απόλυτη πνευματική έξουσία του επισκόπου στήν τοπική του Έκκλησία διαφοροποιεῖται σαφῶς ἡ προσωπική του περιουσία («πράγματα εἰς οἰκείας χρείας», ὅπως λένε ἀργότερα οἱ σύνοδοι τής Καρθαγένης) ἀπό τήν περιουσία τής Έκκλησίας ως νομικοῦ προσώπου. Πράγματι, αὐτὸ φαίνεται στὸν ἀμέσως προηγούμενο Ἀποστολικὸ Κανόνα ἀπ' ἐκεῖνον που προβλέπει τήν έξουσία του επισκόπου, δηλαδή τὸν 40ό: «Ἔστω φανερά τὰ ἴδια του επισκόπου πράγματα, εἶχε και ἴδια ἔχει, και φανερά τὰ κυριακά, ἵνα έξουσίαν ἔχη τῶν ἰδίων τελευτῶν ὁ ἐπίσκοπος ως βούλεται και οἷς βούλεται καταλείψαι...»⁷². Τὸ ἄλλο σημαντικό στοιχεῖο, που ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο, εἶναι ὁ ρόλος τῶν πρεσβυτέρων στήν ἴδια συνάφεια: τὰ περισσεύματα ἀπὸ τίς εὐλογίες τής Λειτουργίας «κατὰ γνώμην του επισκόπου ἢ τῶν πρεσβυτέρων οἱ διάκονοι διανεμέτωσαν τῷ κλήρῳ»⁷³, ἐνῶ μὲ συγκεκριμένο τρόπο πρέπει νὰ μοιραστοῦν και στοὺς πρεσβυτέρους και διακόνους και οἱ ἀπαρχές⁷⁴. Ἐπομένως, μπορούμε νὰ διατυπώσουμε μιὰ εὐλογη ὑπόθεση ὅτι μιὰ ἀλληλοπεριχώρηση μεταξύ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος και πρεσβυτέρων ἢ και διακόνων, που κατὰ βάσιν βοήθοῦσαν τὸν ἐπίσκοπο, σὲ κάποιες ὀψεις οἰ-

70. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κρόντς, *Περιουσία*, σ. 112-119.

71. Μιὰ ὑπόθεση που θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναλυθεῖ σὲ μιὰ ἄλλη ἐργασία. Τὴν ἐπίσημανε ὁ κ. Ἰσαάκ Τεγόπουλος, *M. Th.*, που εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ διαβάσει τὸ χειρόγραφο αὐτὸ και νὰ κάνει γενικότερες παρατηρήσεις, για τίς ὁποῖες τὸν εὐχαριστῶ.

72. 40ὸς Ἀποστολικὸς Κανὼν, *Ράλλη-Ποτλή, Σύνταγμα*, τ. Β', σ. 55.

73. *Διαταγαὶ Ἀποστόλων* Η' 31, 2, *ΒΕΠΕΣ*, τ. 2, σ. 163, 22-24.

74. *Διαταγαὶ Ἀποστόλων* Η' 30, 2, *ΒΕΠΕΣ*, τ. 2, σ. 163, 16-21. Για τὸ ὅτι οἱ ἀπαρχές δίνονταν στὸν κλῆρο ἔχουμε παλαιότερη μαρτυρία, αὐτὴ τής *Διδαχῆς* ὅτι δινόνταν στὸν (περιοδεύοντα) προφήτη και ἔλλείπει προφήτη στοὺς φτωχοῦς: «πᾶσαν οὖν ἀπαρχὴν γεννημάτων... λαβὼν δώσεις τὴν ἀπαρχὴν τοῖς προφήταις· αὐτοὶ γὰρ εἰσὶν οἱ ἀρχιερεῖς ὑμῶν. Ἐὰν δὲ μὴ ἔχητε προφήτην, δότε τοῖς πτωχοῖς», *Διδαχή*, 13, 3-4, *ΒΕΠΕΣ*, τ. 2, σ. 219, 34-37. Οἱ ἀπαρχές, οἱ δεκάτες και τὰ περισσεύματα τῶν προσφορῶν εἶναι τὰ βασικά ἔσοδα για τὰ ὁποῖα κάνουν λόγο τὰ κείμενα αὐτά. Βλ. γενικά για ὅλους τοὺς μηχανισμούς και τίς πηγές συγκρότησης τής ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, Κρόντς, *Περιουσία*, σ. 71-107.

οικονομικῆς διαχείρισης τοῦλάχιστον στὸν συροπαλαιστίνῳ χῶρο εἶναι ἀναγνωρίσιμη, ἀπὸ ἐνωρίτερα. Ἄπ' ἐκεῖ καὶ πέρα ἡ ἀνάδειξη τέτοιων λειτουργιῶν σὲ πρεσβυτέρους σὲ μιὰ τοπικὴ Ἐκκλησία, ποὺ φαίνεται νὰ σχετιζόταν μὲ τὸν συροπαλαιστίνῳ χῶρο⁷⁵ καὶ γρήγορα ἀναπτύχθηκε καὶ ἀπέκτησε πολὺ πλοῦτο, ὅπως ἡ αἰγυπτιακὴ, θὰ ἦταν μόνο ἓνα βῆμα. Σὲ κάθε περίπτωση δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε μόνο γιὰ λύση ἀνάγκης μετὰ τὸν 4ο αἰῶνα (ἀνάγκης ποῦ, βεβαίως, ὑπῆρχε) ἀλλὰ καὶ γιὰ καταβολὲς συλλογικῆς λειτουργίας προερχόμενης ἀπὸ τὴν ἀρχέγονη ἐκκλησιολογία καὶ ὄχι βεβαίως ἀπὸ ἀνταγωνισμοὺς μεταξὺ μοναρχιανικοῦ ἐπισκοπάτου καὶ πρεσβυτερίου, ὅπως ἔχει διατυπωθεῖ⁷⁶.

Ἄλλὰ, ἀφήνοντας τὸ χῶρο τῶν ὑποθέσεων καὶ ξαναγυρίζοντας στὸν 4ο αἰῶνα, μποροῦμε μὲ περισσότερη ἀσφάλεια νὰ ποῦμε ὅτι ὁ πρόδρομος τῆς γενικῆς συνοδικῆς ρύθμισης γιὰ τὸν Οἰκονόμο ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο ἦταν οἱ πρόνοιες τῶν τοπικῶν συνόδων, ποὺ προαναφέραμε, καὶ ἡ ὀργανωτικὴ ἐφαρμογὴ τους κυρίως στὴν Αἴγυπτο (ἀλλὰ καὶ πιθανὸν ἀλλοῦ, ἂν βεβαιωθοῦμε ὅτι ἐννοοῦνται Οἰκονόμοι στὶς σχετικὲς ἀναφορὲς τῆς ἐν Γάγγρα Συνόδου). Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ βασικὰ σημεῖα τοῦ 26ου Κανόνα τῆς Χαλκηδόνος, δηλαδὴ ἡ προέλευση ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν πρεσβυτέρων (ἢ καὶ διακόνων, «οἰκονόμον ἔχειν ἐκ τοῦ ἰδίου κλήρου») καὶ οἱ σκοποὶ, δηλαδὴ ἡ διαφάνεια, ἡ ἀποφυγὴ σκανδαλισμοῦ καὶ διάλυσης τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς Ἐκκλησίας («μὴ ἀμάρτυρον εἶναι τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐκ τούτου σκοροπίζεσθαι τὰ αὐτῆς πράγματα, καὶ λοιδορίαν τῇ ἱερῶσύνῃ προστρίβεσθαι»), συνδέονται ἄμεσα μὲ τοὺς Κανόνες τῆς ἐν Ἄντιοχείᾳ καὶ ἐν Καρθαγένῃ, γεγονός ποὺ κατανοεῖται καὶ σχολιάζεται καὶ ἀπὸ τὸν Πατριάρχῃ Ἀλέξιο Στουδίτη τὸν 11ο αἰῶνα⁷⁷ καὶ τοὺς νομοκανονολόγους Σχολιαστὲς τοῦ 12ου (κυρίως Ζωναρᾶ καὶ Βαλσαμῶνα). Ἐπιπλέον, ὁ κεντρικὸς ρόλος τῆς ἐπαρχιακῆς συνόδου καὶ τοῦ Πρώτου σ' αὐτὴν μέσα στὰ οἰκονομικὰ τῆς ἐπισκοπῆς ὡς σύλληψη τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου συνεχίζεται στὸν 11ο Κανόνα τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

75. Βλ. τὰ ἐπιχειρήματα γι' αὐτὸ στοῦ C. H. Roberts, *Manuscript, Society and Belief in Early Christian Egypt*, London 1979 καὶ Δ. Μόσχου, Ἄπο τὸν Ὅσρι..., μν. ἐκδ., σ. 33-60.

76. Πρβλ. ἀπόψεις τοῦ Harnack, Κρόντς, *Περὶουσία*, σ. 115.

77. «Ὅτι δὲ ὁ τοιοῦτος κανὼν [δηλ. ὁ 11ος τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς] τῷ τοῦ προτέρου [δηλ. τοῦ 25ου τῆς ἐν Ἄντιοχείᾳ] συνάδει σκοπῶ, οὐδένα οἶμαι διαμφιβάλλειν τῶν μὴ παρέργως αὐτοῖς τὸν νοῦν ἐπιστῶντων», Ὑπόμνημα Ἀλεξίου, Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Ε', σ. 26.

5. Η μεταγενέστερη εξέλιξη.

Κλείνοντας θα ήταν χρήσιμο να δοῦμε και ὀρισμένες παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ θεσμοῦ μετὰ τὸν 6ο αἰῶνα. Κατ' ἀρχὰς εἶναι φανερό ὅτι Οἰκονόμοι συνέχισαν νὰ μαρτυροῦνται κανονικὰ σὲ πολλὲς ἀγιολογικὲς πηγές κατὰ τοὺς Μέσους χρόνους, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ νομοθεσία πού τοὺς ἀφορᾷ ἐπιναλαμβάνεται σὲ πολλὲς νομικὲς συλλογές. Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός ὅτι ὁ θεσμός δὲν ἔμεινε ἄγνωστος καὶ στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία καὶ μάλιστα ἀναφέρεται σὲ περιοχὲς στὴν περιφέρεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τῆς Ρώμης, καὶ συγκεκριμένα στὸ κράτος τῶν Βησιγόθων τῆς Ἰσπανίας, πού, καὶ μετὰ τὴν ἀποκέρυξη τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ τὴν ἔνταξή του στὴν Καθολικὴ (Ὁρθόδοξη) Ἐκκλησία τὸ 589, συνέχισε νὰ ἀποτελεῖ μιὰ ἀνεξάρτητη «ἐθνικὴ» Ἐκκλησία μὲ μητροπολιτικὴ βάση τὴν πρωτεύουσα Τολέδο. Ἐκεῖ, σὲ συνόδους τῆς Σεβίλλης τὸ 619 μὲ τὸν 9ο Κανόνα⁷⁸, ἀλλὰ καὶ στὴν Δ' Σύνοδο τοῦ Τολέδου τὸ 633 μὲ τὸν 48ο Κανόνα «De institutione oeconomorum»⁷⁹ εἰσήχθη ὁ θεσμός τοῦ Οἰκονόμου καὶ στὶς ἐπίσκοπες τῆς Δύσεως. Ἀπὸ τὴ διατύπωση γίνεται φανερό ὅτι στόχος τοῦ κανόνα εἶναι νὰ ἀποκλειστοῦν κυρίως οἱ λαϊκοὶ ἀπὸ τὴ διαχείριση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Πιθανότατα, ἀντανακλῶνται ἐδῶ οἱ συνθηκῆς τῆς πίεσης πού ἀσκεῖ ἡ βησιγοθικὴ ἀριστοκρατία σὲ περιουσίες ρωμαϊκῶν κοινοτήτων ἀλλὰ καὶ ρωμαϊκῶν δομῶν, στὶς ὁποῖες ἀνῆκαν καὶ οἱ ἐκκλησιαστικὲς. Ὅμως, ἔχει σημασία ὅτι ἡ ἀντιμετώπιση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος γίνεται καὶ στὶς δύο Συνόδους μὲ ρητὴ ἐπίκληση τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος (πρβλ. «sicut sancta

78. «Nona actione didicimus, quosdam ex nostro collegio, contra mores ecclesiasticos, laicos habere in rebus divinis constitutos oeconomos. Proinde pariter tractantes elegimus, ut unusquisque nostrum secundum Chalcedonensium patrum decreta, ex proprio clero oeconomum sibi constituat. Indecorum est enim laicum vicarium esse episcopi... Si quis autem episcopus posthac ecclesiasticam rem aut laicali procuracione administrandam elegerit aut sine testimonio oeconomis gubernandam crediderit, vero est contemptor canonum et fraudator ecclesiasticarum rerum», Κανὼν 9, ἔκδ. J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, τ. 10, Paris 1901, στ. 560B. Πρβλ. Κρόντς, *Περιουσία*, σ. 124, Πάλλη, *Οἰκονόμος*, σ. 5-6.

79. «Eos, quos oeconomos Graeci appellant, hoc est, qui vico episcoporum res ecclesiasticas tractant, sicut sancta synodus Chalcedonensis instituit, omnes episcopos de proprio clero ad regendas ecclesias habere oportet: qui autem deinceps contempserit, obnoxius ejusdem magni concilii erit», Κανὼν 48, μν. ἔκδ. Mansi, τ. 10, στ. 631B. Πρβλ. Πάλλη, *Οἰκονόμος*, σ. 5, καὶ πρὸ σύγχρονη πραγμάτευση στὸ J. Orlandis - D. Ramos-Lisson, *Die Synoden auf der Iberischen Halbinsel bis zum Einbruch des Islam (711)*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1981, σ. 158.

synodus Chalcedonensis instituit»). Εἶναι, ἐπίσης, σημαντικό ὅτι στὴ σύνοδο τῆς Σεβίλλης ἀνανεώθηκε ἡ καταδίκη τῶν χριστολογικῶν αἱρέσεων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐπαναβεβαιώθηκαν οἱ ἀποφάσεις τῆς Χαλκηδόνος μὲ ἀφορμὴ ἓνα ἐπεισόδιο μὲ ἓναν Σύριο μονοφυσιτίζοντα ἐπίσκοπο ποῦ καταδικάσθηκε⁸⁰. Ἡ συμβολὴ τοῦ πιθανὸν προερχόμενου ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ περιοχὴ τῆς Ἰσπανίας καὶ μὲ ἑλληνικὴ καταγωγὴ Ἰσιδώρου Σεβίλλης στὴ μεταφορὰ τῆς ἀνατολικῆς προβληματικῆς τῆς Χαλκηδόνος στὴ Δύση ἀναγνωρίζεται γενικὰ ὡς καθοριστικὴ τόσο στὴ Σύνοδο τῆς Σεβίλλης ὅσο καὶ στὴν Δ' τοῦ Τολέδο⁸¹, στὶς ὁποῖες προήδρευσε. Ὁ ἐξισοροπητικὸς στὴ διοίκηση μιᾶς ἐπισκοπῆς θεσμὸς τοῦ Οἰκονόμου ποῦ γενικεύθηκε μὲ τὴ Χαλκηδόνα, ἐπαναβεβαιώθηκε, συνεπῶς, μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες ἀποφάσεις της καὶ στὴ Σεβίλλη καὶ στὸ Τολέδο. Τὸ ὅτι ὁ θεσμὸς εἶχε σημαντικὴ πορεία στὴ Δύση ὑπεμφαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ 7ος Κανόνας τῆς Συνόδου Ρεΐμων (Rheims) τὸ 1131 ὄρισε ὅτι ὁ Οἰκονόμος διαχειρίζεται τὴ σωζόμενη περιουσία μετὰ τὴ χρεία μιᾶς ἐπισκοπῆς μέχρι νὰ ἐκλεγεῖ ὁ ἐπόμενος ἐπίσκοπος⁸². Μιὰ διάταξη, ποῦ, προφανῶς, μετὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς ἔριδος περὶ περιβολῆς καὶ τὰ δυσεπίλυτα προβλήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἀναδείκνυε τὸν Οἰκονόμο σ' ἓνα σημαντικό παράγοντα.

Στὴν Ἀνατολὴ δύο εἶναι οἱ πιὸ σημαντικὲς ὀψεις ποῦ ἐπιβεβαιώνουν τὸν κρίσιμο ρόλο τοῦ θεσμοῦ τοῦ Οἰκονόμου ἀπέναντι σὲ καίριες προκλήσεις γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν Ἐκκλησιολογία. Ἡ μία εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θεσμοῦ σὲ ἓνα ὀλόκληρο τμήμα στὴν ὑπαλληλία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, σὲ μιὰ ἐποχὴ μεγάλης ἀναπτύξεως μιᾶς πατριαρχικῆς γραμματείας καὶ γραφειοκρατίας περὶ τὸν 7ο αἰῶνα, ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ ὁποῖου ὄχι σπάνια ἀνέβαινε ὁ ἴδιος στὸν πατριαρχικὸ θρόνο⁸³ καὶ κυρίως ἡ σημαντικότερη πτυχὴ αὐτῆς τῆς ἱστορίας, ποῦ εἶναι ὁ ὀρισμὸς τοῦ Μεγάλου Οἰκονόμου ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Αὐτοκράτορα ἤδη πιθανὸν ἀπὸ τὸν 8ο αἰῶνα ἕως τὴν Πατριαρχία τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου, ὁπότε καὶ διεκδίκησε καὶ ἐπέτυχε στὸ ἐξῆς τὸ διορισμὸ του ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πατριάρχη. Ἡ πρώτη φορὰ ποῦ

80. J. Orlandis - D. Ramos-Lisson, ὁ.π., σ. 138-143.

81. Βλ. γενικὰ G. Röwekamp, λ. «Isidor von Sevilla», στὸ S. Döpp-W. Geerlings (ἐπιμ.), *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, Freiburg-Basel-Wien 1999², σ. 320-322.

82. Ράλλη, Οἰκονόμος, σ. 7. Μετὰ τὸν 8ο αἰῶνα, πάντως, ὁ ὅρος ἀντικαθίσταται μὲ τὸν «vicedominus», σύμφωνα μὲ τὸν D. Dugange, λ. «oeconomus», *Lexicon mediae et infimae latinitatis*, τ. 6, Paris 1883-1887, σ. 31.

83. Πρβλ. τὸν Πατριάρχη Παῦλο Β' (641) ποῦ ἦταν Οἰκονόμος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Σύντομος*, 32, ἔκδ. Mango, σ. 84, 9-12. Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 426).

μαρτυρείται τέτοια τοποθέτηση είναι του πρώην αρχιεπισκόπου Μιχαήλ Κριθίνου από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο περί το 840. Δεν φαίνεται, πάντως, να ξενίζει τον ιστοριογράφο ή πρακτική αυτή, εκτός αν έννοιε ότι η παρέμβαση του αυτοκράτορα ήταν έμμεση και άτυπη: «του δὲ ἀνάξιον ἑαυτὸν δι' ἃ πέπονθε τῆς ἱερωσύνης κρίναντος, ὁ βασιλεὺς οἰκονόμον αὐτὸν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πεποίηκεν»⁸⁴. Κατόπιν, ὁ Βασίλειος Α' διορίζει Σύγκελλο καὶ Οἰκονόμο τὸν Νικόλαο Ἀνδρσαλίτη, «τὸν προσμονάριον τοῦ Ἁγίου Διομήδους»⁸⁵, ἀλλὰ ἀργότερα καὶ τὸν Πατρίκιο Νεατοκωμίτη⁸⁶, ἐνῶ κεῖρει μοναχὸ τὸν ἐπὶ τῆς Τραπεζῆς Νικήτα Ευλινίτη καὶ αὐτὸς ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' καθίσταται οἰκονόμος⁸⁷. Στὶς δύο τελευταῖες περιπτώσεις ἐπρόκειτο γιὰ τιμωρημένους αὐλικούς καὶ ἀξιωματούχους, πού ἀναλάμβαναν μιὰ τέτοια ἐκκλησιαστικὴ θέση. Ὁ Darrouzès διαβλέπει καὶ σὲ μιὰ ἄλλη διαδικασία τὸν ἀξαναμένο ἔλεγχο τοῦ αυτοκράτορα: ἀπὸ μιὰ παραβολὴ τῶν διαφορῶν «Τακτικῶν» τὴν περίοδο αὐτὴ προκύπτει ὅτι μέσα στὸν 10ο αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ ἀποδίδονται στὸν Οἰκονόμο τῆς Ἐκκλησίας Κων/πόλεως καὶ κοσμικοὶ τίτλοι, ὅπως τοῦ Πρωτοσπαθαρίου, γεγονός πού καταλήγει στὴν ἐξάρτηση τοῦ Οἰκονόμου ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα⁸⁸. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἀντικατοπτρίζει τὴ γενικότερη ἀνάμειξη τῆς αυτοκρατορικῆς ἐξουσίας στὰ οἰκονομικὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἀντίστροφα, ἡ ἀκριβὴς σημασία τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς τῆς συνήθειας καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ Οἰκονόμου ἀπὸ τὸν Πατριάρχη ἐπὶ Μιχαήλ Κηρουλαρίου τὸ 1057 εἶναι δυνατόν γενικὰ νὰ θεωρηθοῦν ὡς μιὰ ἐπιτυχὴς ἀπόκρουση τοῦ Καισαροπαπισμοῦ, πού εἶχε ἐπιβληθεῖ μὲ τὴν Εἰκονομαχίαν καὶ τὴν πολιτικὴν πολλῶν Μακεδόνων Βασιλέων νὰ ἐλέγχουν τὰ οἰκονομικὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, πού στοὺς Μέσους Χρόνους ἦταν καὶ τὸ πολιτικοοικονομικὸ κέντρο καὶ ἡ βάση τῆς ἐξουσίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὑπεμφαίνει τὴ μεγαλύτερη ἐνίσχυση τῆς θεσμικῆς αὐτονομίας τῆς πατριαρχικῆς Ἐκκλησίας, πού σημαδεύεται ἀπὸ τὴν πατριαρχία τῆς ἰσχυρῆς προσωπικότητος τοῦ Μιχαήλ Κηρουλαρίου ἀπέναντι σὲ μιὰ πολιτικὰ ἀδύναμη αυτοκρατορικὴ ἐξουσία τοῦ αυτοκράτορα Ἰσαακίου Α' Κομνηνοῦ (1057-1059). Ἐπὶ τὸ συσχετίζου καὶ οἱ πηγές μας: «Τῷ δὲ πατριάρχη πολὺ τι νέμων αἰδοῦς ἴσα καὶ πατέρα ἐτίμα, διὸ καὶ τοὺς αὐτοῦ ἀνε-

84. Χρονικά Ψευδο-Συμεών, Βασιλεία Θεοφίλου 9, PG 109, 693A. Βλ. καὶ Λεονταρίου, Ἀξιώματα, σ. 358 καὶ Darrouzès, Ὀρφίκια, σ. 37.

85. Γεωργίου Μοναχοῦ Συνεχιστῆς 10, ἐκδ. Weber [CSHB 30], Bonn 1838, σ. 842, 10.

86. Γεωργίου Μοναχοῦ Συνεχιστῆς 8, μν. ἐκδ. Weber, σ. 842, 3. Λεονταρίου, Ἀξιώματα, σ. 359.

87. Γεωργίου Μοναχοῦ Συνεχιστῆς 12, μν. ἐκδ. Weber, σ. 843, 1. Λεονταρίου, Ἀξιώματα, σ. 360.

88. Darrouzès, Ὀρφίκια, σ. 35-36.

ψιούς ταῖς πρώταις ἀξίαις καὶ πράξεσι περιβλέπτους ἀποδέδειχε. Τῇ τε Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τὸ οἰκονομεῖσθαι δι' αὐτῆς τὰ πράγματα ἀφιεροῖ, ἀλλοτριώσας τούτων παντάπασιν τὴν βασιλείαν, ὥστε μηδ' ἐπὶ τῆς οἰκονομίας μήτ' ἐπὶ τῆς τῶν ἱερῶν κειμηλίων προνοίας καὶ προστασίας παρὰ βασιλέως τινὰ προχειρίζεσθαι, ἀλλὰ τῆς τοῦ πατριάρχου ἐξουσίας ἡρτῆσθαι τὸ πᾶν...»⁸⁹. Ἡ αὐτονομία τῆς Πατριαρχικῆς ἐξουσίας θὰ ἐξελιχθεῖ ἀκόμη περισσότερο τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν. Ἡ αὐτονομία, ὅμως, αὐτὴ ἐγκυμονεῖ καὶ τὸν κίνδυνο τῆς ἐκκοσμίκευσης λόγῳ ἀπεμπόλησης ἐλεγκτικῶν μηχανισμῶν ἔξω ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριαρχικὸ μηχανισμό διοίκησης.

Τὸν κίνδυνο ἐκκοσμίκευσης μέσα ἀπὸ φαινόμενα πλουτισμοῦ ποὺ τρέφονται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἐλέγχου ὑποδεικνύει λίγο ἐνωρίτερα (1028) καὶ ἡ ἐνδιαφέρουσα ἱστορικὴ πραγματικότητα, ποὺ περιγράφεται στὸ Ὑπόμνημα τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξίου Στουδίτου (1025-1043)⁹⁰, τὸ ὁποῖο ἔχουμε ἤδη μνημονεύσει. Ἐκεῖ μαθαίνουμε ὅτι πολλοὶ ἐπίσκοποι διαχειρίσθηκαν ἀσύνετα πράγματα τῶν ἐπισκοπῶν τοὺς πρὸς ἴδιον ὄφελος, ὥστε «οὐ μόνον αὐτὰς τὰς ἐπισκοπὰς προφάσει δῆθεν τῆς τῶν καιρῶν δυσκολίας εἰς ἔσχατον κατήνεγκαν ὄλεθρον, ἀλλὰ καὶ τὰς μητροπόλεις, ὑφ' ἃς τελοῦσιν, ἀφορήτοις τοῖς ζημιώμασι καὶ ταῖς καινοτομίαις ὑπέβαλον...»⁹¹. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ ἴδιος καὶ ἡ Ἐνδημοῦσα Σύνοδος ἐντέλλονται κατὰ τοὺς Ἱεροὺς Κανόνες νὰ ὀρισθοῦν ἀπὸ τοὺς Μητροπολίτες Οἰκονόμοι «ἐφ' ὅσαις τῶν ἐπισκοπῶν, ἀφελεία τῶν λαβόντων αὐτάς, αἱ μητροπόλεις ἐζημιώνονται»⁹². Ἀκόμη, πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν Οἰκονόμοι στὶς ἐπισκοπές, γιὰ τίς ὁποῖες οἱ Μητροπολίτες ἀπλῶς ὑποπεύονται ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τοὺς ἔχουν σκοπὸ νὰ ὑπεξαίρουν τοὺς καρποὺς καὶ τὰ ἔσοδα τῶν ἐπισκοπῶν τοὺς καὶ κατόπιν «ἐπιδημοῦντων ἀπαιτητῶν, ἀποδημεῖν τῶν λαχουσῶν [ἐνν. ἐπισκοπῶν] καὶ ἀλλαχοῦ ποὺ μεθίστασθαι, κἀντεῦθεν πρὸς τὰς μητροπόλεις ἀμύνης τρόπον τῶν αὐτοῖς προσηκόντων ὀφλημάτων τὴν εἴσπραξιν παραπέμπειν»⁹³. Μὲ τὴν περιγραφή αὐτὴ φωτίζεται ἡ καθημερινὴ ἐκκλησιαστικὴ πραγματικότητα (κυρίως στὶς ἐπαρχίες) τοῦ 11ου αἰῶνα, γιὰ τὴν ὁποία μαθαίνουμε ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν Οἰκονόμων μὲ βε-

89. *Συνέχεια Χρονογραφίας Σκυλίτζη*, ἔκδ. Ε. Τσολάκη, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 103. Πρβλ. καὶ Ἐφραίμ Αἰνίου, *Χρονογραφία*, στ. 3253-3259, ἔκδ. Ὁδ. Λαμφίδη, τ. Α', Ἀθήναι 1984, σ. 113, καὶ ἄλλες πηγές στὸ Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 362.

90. Reg. No 835, V. Grumel, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. 1, Paris 1936.

91. Ὑπόμνημα Ἀλεξίου, Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Ε', σ. 25.

92. Ὑπόμνημα Ἀλεξίου, Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Ε', σ. 25. Πρβλ. καὶ Λεονταρίτου, *Ἀξιώματα*, σ. 355-356.

93. Ὑπόμνημα Ἀλεξίου, Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τ. Ε', σ. 26.

βαιότητα έχασε σέ αὐτονομία καί μᾶλλον ἀτόνησε τελείως, διότι οἱ ἐπίσκοποι διαχειρίζονταν μόνοι τὰ οἰκονομικά. Στό Ὑπόμνημα φαίνεται ὅτι εἰσάγεται ἐκ νέου, μέ διαφορετική ὁμως, μᾶλλον ἔκτακτη, μορφή. Ἡ θεμελίωσή τους ὁμως δὲν παύει νὰ γίνεται πάνω στους Κανόνες τῶν Δ' καί Ζ' Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἐπίσης, μαθαίνουμε ὅτι ἐκτός ἀπό ζημιές «ἐξ ἀμελείας» παρουσιάζονται καί περιπτώσεις «δόλου» πού συνδυάζουν τή μετακύλιση χρεῶν τῶν ἐπισκοπῶν πρὸς τίς Μητροπόλεις καί φυγή τῶν ἐπισκόπων. Μολονότι προβάλλεται ἡ πρόφαση «τῆς τῶν καιρῶν δυσκολίας», δὲν μπορούμε νὰ μιλήσουμε ἀκόμη γιὰ τίς συνέπειες τῆς στρατιωτικῆς καί οἰκονομικῆς κάμψης τοῦ κράτους μετά τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 11ου αἰ. πού θεωρεῖται ὅτι ἔδωσαν τὸ ἔναυσμα γιὰ μαζικὴ φυγὴ ἐπισκόπων κυρίως ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία γιὰ τὴν πρωτεύουσα. Ἐπομένως, ἔχουμε μιὰ γενικότερη χαλάρωση ἡθῶν καί κακοδιαχείριση καθαρὰ ἐγγενῆ καί ὁ θεσμὸς τοῦ Οἰκονόμου ἐπανεισάγεται, γιὰ νὰ ἐλέγξει καί νὰ ξεκαθαρίσει τίς οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις τῶν ἀτασθαλιῶν.

6. Συμπεράσματα.

Ἀπὸ τὴ σύντομη πραγμάτευσή μας πρέπει νὰ ἔγινε σαφές ὅτι τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου, ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς γενικῆς ἐφαρμογῆς του μέ τους Κανόνες τῶν Δ' καί Ζ' Οἰκουμενικῶν Συνόδων δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα ἐργαλεῖο διοίκησης στὸν μεγεθυμένο ἐκκλησιαστικὸ ὄργανισμό, ἀλλὰ, ἴσως περισσότερο, ἓνα θεσμὸ, ἢ λειτουργία τοῦ ὁποῖου μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ἐπανεξέταση τοῦ εὗρους τῆς ἐπισκοπικῆς ἐξουσίας. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ὑποχρεωτικὴ εἰσαγωγή του ἀπὸ τους Κανόνες τῶν δύο Οἰκουμενικῶν Συνόδων, οἱ ὁποῖοι τονίζουν ἀντίστοιχα τὴ σημασία συλλογικῶν μορφῶν διοίκησης, ὅπως τοῦ τοπικοῦ ἱερατείου περὶ τὸν ἐπίσκοπο καί εἰδικὰ τοῦ σώματος τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ καί τῆς τοπικῆς συνόδου, μέσα στὴν Ἐκκλησία. Αὐτοὶ εἶναι οἱ δύο πυλῶνες, πού ὀριοθετοῦν τὴ διοικητικὴ μοναρχία τοῦ ἐπισκόπου στὰ οἰκονομικά καί ἀπ' αὐτούς φαίνεται ὅτι ξεπηδοῦν οἱ ἐλεγκτικὲς ἀρμοδιότητες τοῦ Οἰκονόμου, μέ τίς ὁποῖες ἀσχοληθήκαμε (ἀφήνοντας ἄλλες). Παρ' ὅλο πού θεωρητικὰ ὁ ἐπίσκοπος εἶναι τὸ κέντρο ἀποφάσεων καί στὰ οἰκονομικά, οἱ σχετικοὶ Κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐπιβάλλουν ἓνα αὐστηρὸ πλαίσιο ὑποχρέωσης διορισμοῦ Οἰκονόμου ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, ἐνῶ ἡ πράξη μᾶς προὐδεάζει ὅτι αὐτὸ τὸ δεσμευτικὸ πλαίσιο ἀφοροῦσε καί τὴ διαδικασία ἐπιλογῆς του καί τὴ διαφάνεια στὴν πράξη λογοδοσίας τοῦ Οἰκονόμου καθὼς καί δυνατότητες προσβολῆς πράξεων τοῦ ἐπισκόπου, σὰν αὐτὴ πού φοβᾶται ὁ ἐπίσκοπος τοῦ P. Michael. Gr. 41 ὅτι μπορεῖ νὰ γίνουν ἀπὸ τὴ μεριά «τῶν κατὰ καιρὸν ἐσομένων διοικητῶν τε καί κληρικῶν», ἀλλὰ καί δυνατότητα ἐφεσῆς

του σὲ περίπτωσι τιμωρίας του ἀπ' ἐκεῖνον: ὅλ' αὐτὰ λειτουργοῦσαν ἀντι-στρόφως ὡς ἔλεγχος γιὰ τὸν ἐπίσκοπο.

Ἡ προέλευσις, πάντως, τοῦ θεσμοῦ (ὅπως καὶ τῶν περισσώτερων στὴν Ἐκκλησία) εἶχε νὰ κάνει ἀφ' ἐνός μὲ τὸν ἐκκλησιολογικὸ ρόλο τοῦ κλήρου καὶ εἰδικὰ τοῦ πρεσβυτερίου στὸν πρῶτο χριστιανικὸ αἰῶνα ὡς συστατικὸ (καὶ ὄχι ἀνταγωνιστικὸ) στοιχεῖο τοῦ ἐπισκοποκεντρικοῦ πολιτεύματος, ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, καὶ μὲ τίς βασικὲς ἀρχές τῆς νομιμότητος καὶ τῆς σχετικῆς διάκρισις ἐξουσιῶν, ποὺ καταγόμενες ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας κατέληξαν νὰ συμπλακοῦν καὶ νὰ γίνουσι σύμφυτες μὲ τίς κεντρικὲς ἀρχές τῆς Ἐκκλησιολογίας καὶ νὰ καθορίσῃ ὅπως καὶ σὲ ἄλλα θέματα (ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας, ἔκκλητο, δικονομικὲς ἐγγυήσεις κ.λπ.) τὴν ἐπίγειαν πορεία καὶ τίς δομές τοῦ θεανθρώπινου ὀργανισμοῦ ποὺ εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.